İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şarkiyat Mecmuası
Journal of Oriental Studies

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Şarkiyat Mecmuası 2026 48: 100-122

https://doi.org/10.26650/jos.1809879

Submitted | Başvuru 24.10.2025
Revision Received | Revizyon Talebi 12.01.2026
Last Revision Received | Son Revizyon 17.01.2026
Accepted | Kabul 03.03.2026

Açık Erişim | Open Access

Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı: Oryantalist Perspektifin Rolü

The Writing The History of Arabic Literature: The Orientalist Perspective

Cangül Araz [1] Sultan Şimşek [2]

[1] Mardin Artuklu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça Mardin, Türkiye
[2] İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati, İstanbul, Türkiye

Öz

Arap edebiyatı tarihi yazımının ilk hâli klasik dönemde tabakât ve bibliyografik türündeki eserlerle ortaya çıkmıştır. Modern anlamda ise Arap edebiyatı tarihine yönelik akademik ilgi, 19. yüzyılda oryantalizmin yükselişiyle belirginleşmiştir. Bu dönemde Arap yazılı kültürünün belgelenmesi, sınıflandırılması ve yorumlanması amacıyla geliştirilen oryantalist perspektif, Arap edebiyatı tarihine yönelik araştırmaların zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda modern tarih yazımı anlayışıyla hazırlanan ilk kapsamlı çalışma Joseph Purgstall'ın (öl. 1856) *Literaturgeschichte der Araber* eseridir. Bu girişimi Alfred Kremer (öl. 1889) ve Carl Brockelmann (öl. 1956) gibi oryantalistler takip etmiştir. Arap edebiyatını Batılı tarih yazımıyla tarihî ve sosyokültürel bağlamda inceleyen bu isimler birer öncü olmaları itibarıyla alana büyük katkı sağlamıştır. Söz konusu katkının gelişimini ele almayı hedefleyen bu çalışmada, 19. yüzyıldan itibaren modern tarih yazımı ile Arap edebiyatı tarihi eserleri kaleme alan bazı oryantalistlerin çalışmaları incelenmiştir. 19., 20. ve 21. yüzyıllarda Arap edebiyatı tarihini ele alan başlıca oryantalistlerin eserlerini bibliyografik olarak değerlendirmek çalışmanın birincil hedefidir. Nitekim mezkûr alandaki araştırmaların tümünü tek çalışmada incelemek mümkün değildir. Bu nedenle literatürdeki temel kaynaklar belirlenmiş; eserlerin kapsamı, metodolojileri ve müelliflerinin Arap edebiyatına bakış açıları değerlendirilmiştir. Böylece alandaki temel yaklaşımlar ortaya konulmuş, Arap edebiyatı tarihi yazımına dair genel bir çerçeve sunulmuştur. Ayrıca çalışmada içerik ve betimsel analiz yöntemleriyle önde gelen oryantalistlerin eserlerinin yapısal özellikleriyle ilmî yaklaşımları arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular, oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihine katkılarının değerlendirilmesinin, Arap edebiyatı tarihçiliğine derinlik kazandıracağı ve alana yönelik akademik ilgiyi canlandıracağı düşünülmektedir.

Abstract

The earliest form of writing the history of Arabic literature emerged in the classical period through works in the genres of ṭabaqāt and bibliographical compilations. In the modern sense, however, scholarly interest in the history of Arabic literature became pronounced in the nineteenth century with the rise of Orientalism. During this period, the Orientalist perspective developed with the aim of documenting, classifying, and interpreting Arabic written culture laid the foundation for research on the history of Arabic literature. In this context, the first comprehensive work prepared in line with a modern historiographical approach was Joseph Purgstall's (d. 1856) *Literaturgeschichte der Araber*. This initiative was subsequently followed by Orientalists such as Alfred Kremer (d. 1889) and Carl Brockelmann (d. 1956). As pioneers who examined Arabic literature within its historical and sociocultural contexts through Western historiographical frameworks, these scholars made significant contributions to the field. Aiming to address the development of these contributions, the present study examines the works of selected Orientalists who have authored studies on the modern history of Arabic literature since the nineteenth century. The primary objective of the study is to provide a bibliographical evaluation of the

Atıf | Citation: Araz, Cangül. Şimşek Sultan. "The Writing The History of Arabic Literature: The Orientalist Perspective". Şarkiyat Mecmuası - **Journal of Oriental Studies 2026, 48:100-122**, https://doi.org/10.26650/jos.1809879
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
© 2026. Araz, C.
Sorumlu Yazar | Corresponding author: **Cangül Araz** cangularaz@artuklu.edu.tr

major Orientalist works on the history of Arabic literature produced in the nineteenth, twentieth, and twenty first centuries. Given that it is not feasible to examine all studies in this field within a single work, key sources in the literature have been identified, and their scope, methodologies, and authors' perspectives on Arabic literature have been analyzed. In this way, the fundamental approaches in the field are elucidated, and a general framework for the writing of Arabic literary history is presented. Using content and descriptive analysis methods, the study explores the relationship between the structural characteristics of leading Orientalist works and their scholarly approaches. The findings suggest that assessing Orientalist contributions to the history of Arabic literature will deepen Arabic literary historiography and revitalize academic interest in the field.

Anahtar Kelimeler Arap Dili ve Edebiyatı, Arap Edebiyatı Tarihi, Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı, Oryantalist Perspektif, Dönemlendirme

Keywords Arabic Language and Literature, History of Arabic Literature, Historiography of Arabic Literature, Orientalist Perspective, Periodization

Yazar Notu Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Sultan Şimşek danışmanlığında 2024 yılında tamamlanan "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı ve Hüseyin el-Vâd'ın Fî Ta'rîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri" başlıklı tezden üretilmiştir.

Author Note This article is based on the thesis entitled Historiography of Arabic Literary History and Hussein al-Wād's Fī Tārīkh al-Adab: Mafāhīm wa-Manāhij, which was completed in 2024 at the Department of Arabic Language and Rhetoric, Institute of Social Sciences, Istanbul University, under the supervision of Associate Professor Sultan Şimşek.

Extended Summary

The historiography of Arabic literature has taken shape since the classical Islamic period, most notably through the emergence and maturation of the *ṭabaqāt* and biographical bibliographical genres. Rooted in the intellectual, religious, and cultural milieu of Islamic civilization, these genres developed in line with their own internal epistemological and methodological frameworks. They were not merely compilatory in nature; rather, they reflected a systematic effort to preserve literary heritage by documenting authors, works, scholarly lineages, and stylistic tendencies within a structured narrative.Functioning as repositories of collective literary memory, *ṭabaqāt* and biographical-bibliographical works constituted the earliest sustained attempts to record, classify, and evaluate Arabic literary production. Through criteria such as chronology, scholarly authority, linguistic competence, and aesthetic merit, these works established implicit standards of literary value and contributed to the formation of a canon. For centuries, they remained the dominant mode of literary historiography in the Arabic-speaking world, shaping the transmission and interpretation of literary knowledge well into the post-classical period.Despite their richness, depth, and methodological coherence, however, these traditional historiographical practices evolved largely independently of the Western academic tradition. Their conceptual foundations, aims, and analytical categories differed markedly from those of modern Western literary historiography, particularly in terms of periodization, critical theory, and historical contextualization. As a result, while they offer invaluable insights into the internal dynamics of Arabic literary culture, they also reflect a historiographical paradigm distinct from the modern, discipline-based approaches that would later emerge in Western scholarship.

Concurrently, Western scholarly engagement with Arabic literature gained marked momentum in the nineteenth century, a period that also coincided with the institutionalization of Orientalism as both an academic field and a broader cultural intellectual enterprise. Within this context, Arabic literature emerged as a significant object of study, not merely for its aesthetic qualities but as a key component of the intellectual history of the Islamic world. The Orientalist approach, embedded in Europe's wider project of investigating, categorizing, and interpreting Eastern civilizations, aimed to render the Arabic written tradition accessible to Western scholarship through rigorous philological scrutiny, historical analysis, and comparative frameworks.Orientalist scholars of this era approached Arabic literary texts as historical documents that could illuminate the linguistic, cultural, and social development of Arab Islamic society. By applying

the methodological tools of modern historiography such as critical source analysis, chronological ordering, and periodization they sought to reconstruct the literary past of the Arabs in a systematic and comprehensive manner. This process involved not only the editing and translation of primary sources but also their reinterpretation within newly constructed historical narratives. As a result, the nineteenth century witnessed the production of extensive literary histories that reframed Arabic literature according to modern academic criteria, laying the foundations for subsequent scholarship and profoundly influencing the study of Arabic literary history in both Western and non-Western academic traditions.

Within this intellectual climate, Joseph von Hammer Purgstall's *Literaturgeschichte der Araber* stands out as the first genuinely comprehensive attempt to write the history of Arabic literature in accordance with the principles of modern literary historiography. Moving beyond earlier descriptive or fragmentary treatments, Purgstall sought to construct a coherent historical narrative by integrating meticulous philological analysis with systematic chronological sequencing and thematic classification. His work not only assembled an extensive body of textual material but also articulated a methodological framework that treated Arabic literature as a historically evolving tradition, thereby laying the scholarly foundations for its study as an academic discipline in the modern sense. Building upon this pioneering model, a succession of influential Orientalists expanded and refined the historiography of Arabic literature in the late nineteenth and twentieth centuries. Figures such as Alfred Kremer (d. 1889), Forster Arbuthnot (d. 1901), Clément Huart (d. 1926), Italo Pizzi (d. 1920), Ignác Goldziher (d. 1921), Reynold A. Nicholson (d. 1945), Carl Brockelmann (d. 1956), and, in a later phase, André Miquel produced works that collectively shaped the contours of modern Arabic literary history. Their studies varied in scope and emphasis ranging from philology and intellectual history to cultural analysis and literary criticism yet they shared a common commitment to situating Arabic literary production within its broader historical, social, and cultural environments. Through critical engagement with sources, periodization, and comparative perspectives, these scholars contributed to a more contextualized and systematic understanding of Arabic literature, an approach that continues to exert a lasting influence on contemporary scholarship.

Grounded in a critical engagement with primary Arabic sources, these studies played a decisive role in the institutionalization of Arabic literary scholarship as an autonomous academic discipline within European universities. Among them, Carl Brockelmann's *Geschichte der arabischen Litteratur* occupies a particularly central position, as it established a rigorous bibliographical and chronological framework that continues to serve as an indispensable reference for scholars in the field.Building on these historiographical developments, the present study seeks to examine the works of leading Orientalists who, from the nineteenth century to the present, have produced systematic and comprehensive histories of Arabic literature. The primary aim of the research is to assess through a bibliographical and analytical lens the scope, structural organization, and methodological orientations of seminal works that have marked critical turning points in the evolution of Arabic literary historiography. Given the breadth and complexity of the field, it is neither possible nor methodologically sound to encompass all existing studies within a single work. Accordingly, this research concentrates on foundational and frequently cited sources that offer a coherent and comprehensive engagement with the history of Arabic literature.

Methodologically, the study is grounded in the combined use of content analysis and descriptive analysis in order to explore in depth the interplay between the structural organization of the selected works and the intellectual positions of their authors. Rather than treating these texts as neutral compilations, the analysis approaches them as scholarly constructions shaped by specific methodological choices, disciplinary backgrounds, and epistemological assumptions. In this sense, attention is paid to how elements such as periodization, thematic classification, source selection, and narrative structure reflect broader scholarly orientations. Through a systematic and comparative examination of diverse Orientalist approaches, the study seeks to uncover the underlying conceptual frameworks that inform their readings of Arabic literature. These frameworks are not uniform; rather, they span a wide methodological spectrum, including philological rigor, historical contextualization, and broader cultural and comparative perspectives. By mapping these differing approaches, the study aims to highlight both convergences and divergences in Orientalist scholarship, thereby offering a clearer understanding of how methodological preferences have shaped the modern historiography of Arabic literature.

This dual analytical framework allows for a more nuanced assessment of the transformation of Arabic literary historiography from a predominantly descriptive and compilatory practice into a more critical, interpretive, and theoretically informed discipline. Beyond foregrounding the methodological diversity within Orientalist scholarship, the study

seeks to trace the diachronic development of the field and to demonstrate how, over the course of the nineteenth, twentieth, and twenty first centuries, it gradually assumed a more integrative and interdisciplinary character. Within this context, particular attention is given to the ways in which early historiographical models have either shaped, informed, or diverged from contemporary approaches, thereby revealing both continuities and ruptures in the evolving study of Arabic literary history.

Thus, this research aims to contribute to a critical reappraisal of the intellectual legacy of Orientalism within the field of Arabic literary historiography. By situating Orientalist scholars within their specific historical, intellectual, and ideological contexts, the study demonstrates that their bibliographical compilations, conceptual frameworks, and methodological innovations have played a formative role in enriching the discipline and broadening its analytical horizons. The bibliographic evaluation undertaken here underscores the cumulative impact of Orientalist scholarship, revealing how these works have generated new avenues for critical inquiry and methodological reflection.When assessed with due attention to their historical conditions and inherent limitations, these studies offer valuable insights into the emergence and consolidation of modern literary historiography. By positioning Orientalist contributions within a wider intellectual genealogy, the present study proposes a coherent framework for understanding the evolution of Arabic literary historiography. In doing so, it seeks not only to clarify the historical development of the field but also to lay the groundwork for future research that meaningfully integrates the Islamic scholarly tradition with contemporary academic approaches.

Giriş

Modern dönemde Arap edebiyatı tarihi yazımının, oryantalistlerin çalışmalarıyla başladığı genel anlamda kabul gören bir görüştür.[1] 19. yüzyıldan itibaren Avrupa dillerinde konuyla ilgili kaleme alınan eserler, dönemin entelektüel paradigmalarının yönlendirdiği bir bilgi üretim pratiğini yansıtır.[2] Başlangıçta Batı merkezli bir perspektifin ürettiği bilgi kalıpları içerisinde şekillenen Arap edebiyatı tarihi çalışmaları, Doğu'ya yönelik edebî incelemelerin yöntemini ve bakış açısını belirler hâle gelir.[3]

Bu bağlamda Arap edebiyatı tarihini modern anlamda sistematik ve bütünlüklü bir çerçevede ele alan ilk isim Avusturyalı oryantalist Joseph H. Purgstall (öl. 1856) olur. 1850'de yayımlamaya başladığı söz konusu eseri, alanın sistematik ve bütünlük bakımından ilk denemesi kabul edilir.[4] Onu kısa süre içinde Alfred V. Kremer (öl. 1889), Forster F. Arbuthnot (öl. 1901) ve Carl Brockelmann (öl. 1956) gibi araştırmacılar takip eder. Özellikle Brockelmann'ın ansiklopedik ve bibliyografik çalışmaları, sonraki araştırmalar için bir başvuru kaynağı niteliği kazanır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Reynold A. Nicholson (öl. 1945), Régis Blachère (öl. 1973) ve Carlo A. Nallino (öl. 1938) gibi isimler ortaya çıkarak Arap edebiyatı tarihi yazımına katkı sağlarlar.

Arap edebiyatı tarihinin gelişimini anlamak ve edebiyat-tarih ilişkisini doğru bir biçimde ortaya koymak, öncelikle bu alanda yapılmış çalışmaların incelenmesini zorunlu kılar. Modern anlamda Arap edebiyatı

1 İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ı gibi klasik dönemde şairleri dönemlere ayıran tabakât çalışmaları ve bibliyografik türdeki *el-Fihrist* gibi eserler önemli öncüller olmakla birlikte bunların sistematik bir edebiyat tarihi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmekte fayda vardır. Edebiyat tarihinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı modern dönemde olmuştur. İbn Sellâm gibi eleştirmenlerin zaman ve mekân faktörlerini dikkate alarak şairleri sınıflandırmaları ile modern dönemde edebiyatın dönemlere ayrılmasının benzer yönleri olabilir. Ancak söz konusu iki eğilim edebiyat-tarih ilişkisi dikkate alınarak incelendiğinde aralarında önemli ölçüde farkların olduğu ortaya çıkar. Nedîm'in *el-Fihrist'i* için de aynı durum söz konusudur. Bu bağlamda İbn Sellâm'ın şairler konusundaki sınıflandırması için bkz. İsmail Araz, *Klasik Arap Şiir Eleştirisinde İbn Sellâm el-Cumahî,* Ankara: Fcr Yayın, 2025, 148-180 ve 272-303; *el-Fihrist* için bkz. Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid (London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs el-İslâmî, 1430/2009), 1:9 vd.

2 20. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da Arabistik alana dair çalışma yapan oryantalistler ve çalışmaları için bk. Johann Fück, *Die Arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts,* haz. Sa'îd Hasan Buhayrî ve Muhsin ed-Demirdâş, (Kahire: Zehrâu'ş-Şark, 2006), 72 vd. Oryantalist kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Masar Saadi, "Orientalists and Their Role in Arabic Literature", *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12/1 (2021), 666-675; Hâlid Ziygâmî, "el-İstişrâk ve menhecu'l-kırâe li't-turâsi'l-edebî, el-halfiyyatu'l-felsefiyye ve'n-nazariyye: Tarîhu'l-edebi'l-'Arabî nemûzecen", *el-Akademiyye li'd-dirâsâti'l-İctima'iyye ve'l-İnsâniyye* 13/1 (2021), 271-283.

3 Ahmed Bû Hasan, *İntikâlu'n-nazariyyât ve'l-mefâhîm,* (Kazablanka: Matbaatu'n-Necâh el-Cedîde, 1999), 37.

4 Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* haz. Abdülhalim en-Neccâr, (Kahire: Dâru'l- Maârif, ts.), 1:32-33.

tarihi yazımına giden süreçte Filippo d. Bardi'nin *Storia della letteratura araba* (Floransa, 1846) ve M. Noel Desvergers'in *Arabie*'sindeki (Paris, 1847) bazı bölümler ile L. A. Sédillot'un *Histoire des Arabes* (Paris, 1854) isimli eserindeki belli kısımlar gibi hazırlayıcı nitelikte çalışmalar yapılır.[5] Özellikle 19. yüzyılda Doğu'ya yönelik artan ilginin de etkisiyle sayıları on binlerle ifade edilen bu tür girişimler, alan için bir zemin oluşturur.[6] Ancak Arap edebiyatı tarihini ilk kez bütünlüklü bir şekilde ve Batılı anlamda modern tarih yazımı anlayışı çerçevesinde ele alan Purgstall'ın *Literaturgeschichte der Araber* eseri, söz konusu alanda bir dönüm noktası olur.[7] Bu çalışmanın temel amacı da işaret edildiği üzere Purgstall ile başlayan Arap edebiyatı tarihinin yazım sürecinin en dikkat çekici örneklerini bütüncül bir perspektifle ele alıp tanıtmaktır.

Zikredilen amaç doğrultusunda çalışmada literatürde sıkça anılan oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihi eserleri merkeze alınmış ve bu eserlerin tanıtılması hedeflenmiştir. Çalışmada yer verilen eserlerin seçiminde Brockelmann'ın Arap edebiyatı tarihi eserlerine dair hazırladığı liste; Kenan Demirayak'ın (öl. 2022) Arap edebiyatı tarihi eserlerine yönelik derlediği isimler; İsa el-Hûkânî'nin *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb* çalışmasının giriş bölümü belirleyici olmuştur.[8] Bu çerçevede çalışmada her bir müellifin Arap edebiyatına dair geliştirdiği yaklaşımın, eserinin kapsamına ve bölümlerinin sistematiğine ne ölçüde yansıdığına değinilmiştir. Ayrıca yazarların edebiyat ile tarih arasındaki ilişkiye hangi tarihlendirme metotları üzerinden yaklaştıkları da değerlendirilmiştir. Çalışmanın bibliyografik bir çerçeve sunma hedefi doğrultusunda müelliflerin edebiyat tarihine dair felsefi dayanaklarına doğrudan odaklanılmamış olmakla birlikte, gerekli görülen yerlerde bunlara dair çıkarımlara işaret edilmiştir. İncelenen eserlerde edebiyat tarihi disiplininin temel meselelerinden olan dönemlendirme metotları hem doğrudan ifadelerden hem de içerik çözümlemelerinden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmada yer verilen alıntılar, salt nakil olarak yorumlanmamalıdır. Aksine müelliflerin tarihsel metodolojiyi hangi esaslara dayandırdıklarını açığa çıkarma çabası olarak değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede incelenen on dört müellifin eserleri, tercih ettikleri dönemlendirme metotları esas alınarak tarihî ve siyasi dönemlendirme, kültürel dönemlendirme ve yüzyıllara göre dönemlendirme olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Edebiyat tarihinin geniş kapsamı nedeniyle kimi eserlerde birden fazla dönemlendirme metodunun birlikte kullanıldığı görülmekle birlikte, değerlendirmelerde her çalışmada *baskın metodun* öne çıkarılması yoluna gidilmiştir.

Diğer taraftan mevcut veriler, oryantalistlerin Arap edebiyatı üzerine kaleme aldıkları eserleri kapsamlı biçimde ele alan müstakil bir literatür çalışmasının henüz yapılmadığını göstermektedir. Aynı şekilde ülkemizde Arap edebiyatı tarihi yazıcılığına dair çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda alanda öncü bir çalışma olması bakımından Cangül Araz'ın "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı ve Hüseyin el-Vâd'ın Fî Ta'rîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri" başlıklı tezi zikredilebilir. Çalışmada Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının tarihsel boyutları ve bu sahadaki bazı önemli çalışmalar irdelenmekle beraber sadece altı oryantaliste yer verilir. Benzer değerlendirme, Arapça literatürde öne çıkan Hûkânî'nin *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb* eseri için de geçerlidir. Edebiyat tarihinin gelişim serüvenine ve edebiyat tarihi yazımındaki problemlere temas eden eser, giriş bölümünde beş oryantalistin çalışmasına atıf yapar. Literatür eksenli bir çalışmayla öne çıkan İdrîs el-Kuryevî ise, Arap edebiyatı tarihi ve Arap eleştiri geleneğinde oryantalistlerin metodolojik yaklaşımlarına sınırlı bir

5 Filippo Bardi, *Storia Letterature Arabe*, (Floransa: Felice Le Monnier, 1846), 1 vd.; M. Noel Desvergers, *Arabie*, (Paris: Firmin Didot Freres, 1847), 1 vd.; L.A. Sedillot, *Histoire Des Arabes*, (Paris: Hachette, 1854), 1 vd.; Clément I. Huart, *Histoire de la littérature Arabe*, (Paris: Armand Colin, 1902), V.

6 İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2025), 372-380.

7 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1:32-33.

8 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1:32-33; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-Cahiliye Dönemi-*, (Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2014), 14-18; Îsâ el-Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-Arabî*, (Beyrut: Merkez Dirâsât el Vahdeti'l-'Arabiyye, 2023), 38-58.

çerçevede değinir.[9]

Zikredilen çalışmalarda oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihi çalışmalarının kapsamlı ve sistematik biçimde ele alınmadığı görülür. Diğer bir ifadeyle bu alanda oryantalistlerin katkılarını bütüncül bir çerçevede ele alan kapsamlı bir çalışmanın henüz ortaya konulmadığı söylenebilir. Şu hâlde denilebilir ki modern anlamda Arap edebiyatı tarihi yazımının izlerini süren ve bu yönüyle alanda öncü bir nitelik taşıyan bu çalışma, oryantalist eserler üzerinden Batılıların Arap edebiyatına bakış açılarının, söz konusu eserlerin kapsamına ve dönemlendirme metotlarına nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada şu sorulara odaklanılmıştır: Modern anlamda tarih yazımını benimseyen ilk Arap edebiyatı tarihçilerinin edebiyat-tarih ilişkisine yaklaşımları nasıldı? Oryantalist eserlerde Arap edebiyatı hangi esaslara göre dönemlere ayrılmıştır? Bu dönemlendirmelerde hangi ölçütler belirleyici olmuştur? Dönemlendirmeye etki eden unsurlar ne ölçüde dönem isimlerine yansımıştır? Çalışmada bu sorulara verilen cevaplar üzerinden Arap edebiyatı tarih yazımının modern temellerine ilişkin bütüncül bir çerçeve sunulmuş; ayrıca oryantalistlerin metodolojik yaklaşımlarının edebiyat tarihi disiplini içerisindeki yeri daha net biçimde ortaya konulmuştur.

1. Oryantalist Perspektiften Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı: Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme

Arap edebiyatı tarihi dönemlendirmelerinde kullanılan metotlardan biri ve en çok tercih edileni tarihî ve siyasi dönemlendirmedir. Bu metot, siyasi tarihin gelişim evreleri ile edebiyat tarihinin dönemlerini birbirine paralel olarak ele alır.[10] Buna göre mezkûr metotta siyasi tarihin "başlangıç, yükseliş, duraklama ve çöküş" gibi dönemlerle tasnifi, edebiyat tarihi için de geçerli kabul edilir.[11] Böylelikle siyasi tarihin çizdiği sınırlar ile edebiyat tarihinin sınırları arasında belirgin bir uyum kurar. Diğer bir anlatımla edebiyat, içinde doğduğu toplumun siyasal kaderine paralel bir gelişim seyri izler. Bu metodun sunduğu perspektif, özellikle modern oryantalist tarih yazımı çalışmalarında ve ardından bu çalışmalardan etkilenen yerli Arap edebiyatı tarihçilerinde geniş bir uygulama alanı bulur. Öyle ki birçok araştırmacı, Arap edebiyatı tarihini özellikle tarihî ve siyasi dönemleriyle birlikte okumayı tercih eder ve bu metodu farklı örneklerle somutlaştırır. Buradan hareketle aşağıdaki başlık altında ağırlıklı olarak söz konusu metodu benimseyen araştırmacıların edebiyata bakış açıları ve uygulama biçimleri üzerinde durulacaktır.

1.1. Joseph F. V. Hammer Purgstall (1774-1856): *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret*

Doğu medeniyetinin sahip olduğu zenginlikleri Batı'ya tanıtmakta önemli rol oynayan Purgstall, Osmanlı tarihi alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Avusturyalı bir şarkiyatçıdır.[12] Siyasi tarih alanına dair telifleri olan Purgstall, Arap edebiyatı tarihini de *Literaturgeschichte der Araber* adlı eserinde ele alır. Alman oryantalist ve Türkolog Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*'de *(GAL)* söz konusu eseri, Arap edebiyatının tarihsel gelişimini bütünlüklü biçimde ortaya koyma yönündeki ilk akademik teşebbüs olarak değerlendirir.[13] Ancak Brockelman, Purgstall'ın Arapça bilgisinin yeterli olmadığını; ayrıca Purgstall'ın, eserini kaleme alırken başvurabileceği Arap edebiyatı tarihi eserlerinin sınırlı olduğunu düşünür. Yine de eserden faydalanılabile-

9 İdrîs el-Kuryevî, "el-Menhecu'l istişrâkî fî târîhi'l-edebî ve'n-nakd", *'Alâmât fî'n-nakd* 14/55 (2005), 206-214; Edebiyat tarihi kavramının geçirdiği dönüşümlere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Hâlid el-Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde "Edebiyat Tarihi" Kavramı: Kavramın Algılanışının Sınırları ve Dönüşümleri Üzerine", haz. İsmail Araz ve Cangül Araz, *Şarkiyat Mecmuası–Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 485-513; Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb*, 38-58; Cangül Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı ve Hüseyin el-Vâd'ın fî Ta'rîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2024), 1-35; Arap edebiyatı tarihi için kullanılan temel dönemlendirme metotlarının teorik temellerini irdeleyen araştırma için bkz. Sultan Şimşek ve İsmail Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Kuramsal ve Metodolojik Temelleri", *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 870-894; Memlükler dönemine ait Arap edebiyatının, Arap edebiyat tarihi eserlerinde nasıl konumlandırıldığını ve söz konusu eserlerin yazarlarının bu döneme ilişkin ortaya koydukları söylemleri ele alan çalışma için bkz. Sultan Şimşek, "Arap Edebiyatı Tarihi Kaynaklarında Memlükler Döneminin Görünürlüğü: Özgünlük ve Yok Sayılmak Arasında", *İslami İlimler Dergisi* 40 (2025), 267-285.

10 Şükrî Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebi'l-Arabî: arz ve nakd ve iktirâh*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1965), 13-16; Hâlid Zîygamî, "Menâhicu't-târîhi'l-edebî ve halfiyyâtuha'n-nazariyye", (Doktora Tezi, Mohamed Lamine Debaghine Üniversitesi 2015), 157-168; Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb*, 256-267; Şimşek ve Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı", 884.

11 Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı", 99-100.

12 Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993), 613-615.

13 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1:32.

ceğine dikkat çeker.[14] Bu durum, Brockelmann'ın Purgstall'ın eserinden haberdar olduğuna ve ona özel bir ilgi duyduğuna işaret eder. Nitekim Brockelmann, *GAL*'de Arap edebiyatı tarihine ilişkin Batı'da ve Doğu'da kaleme alınan çalışmaları liste hâlinde sunarken listenin başında Purgstall'ın eserine yer verir.[15] Bu tercih, Brockelmann'ın Purgstall'ın çalışmasını yalnızca bildiğini değil, Arap edebiyatı tarihini Batılı bir bakış açısıyla ele alan ilk örnek olarak değerlendirdiğini de ortaya koyar.

Purgstall'ın *Literaturgeschichte der Araber* eserini kaleme alma süreci, belirli bir ilmî ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkar. Şöyle ki Purgstall, Şark ilimlerine dair kapsamlı ve sistematik bir ansiklopedi hazırlığı içerisindeyken içeriksel ve metodolojik mahiyette bir dizi zorlukla karşılaşır. Bu zorlukları aşabilmek için Arap ilim ve edebiyat tarihine ilişkin kapsamlı ve tarihsel bir çerçevenin inşasının gerekliliğini fark eder. Bu farkındalığın bir sonucu olarak yürütmekte olduğu ansiklopedik çalışmayı geçici olarak askıya alır ve Arap edebiyatı tarihine ilişkin müstakil bir eser telifine yönelir.[16] Bu bağlamda, *Literaturgeschichte der Araber*'in Purgstall tarafından, başka bir araştırma sürecinde karşılaşılan metodolojik ve içeriksel güçlükleri aşma amacıyla kaleme alındığı görülür. Ayrıca Purgstall'ın sürdürdüğü çalışmayı yarıda bırakmasına yol açacak düzeyde bir gereksinim, dönemin ilmî ortamında bu alana ilişkin yeterli kaynak birikiminin bulunmadığına veya henüz bu doğrultuda sistematik bir araştırmanın gerçekleştirilmediğine ya da bu yönde bir çalışma varsa bile Purgstall'ın söz konusu çalışmaya ulaşamadığına işaret eder.

Purgstall, edebiyat tarihini politik dönüşümler ve tarihsel dinamiklerle iç içe geçmiş bir süreç olarak ele alır.[17] Onun perspektifinden hareketle bir toplumun veya imparatorluğun siyasi gelişim çizgisi, edebî üretimin niceliksel genişliğini ve niteliksel derinliğini belirleyen temel bir unsur niteliğindedir. Bu yaklaşım, edebiyatın kendi tarihsel bağlamından bağımsız değerlendirilemeyeceği düşüncesine dayanır. Nitekim Purgstall, eserinde edebî birikimi, tarihî ve siyasi dönemlendirmeler doğrultusunda tasnif ederek edebiyat tarihini toplumsal ve siyasal yapıların dönüşümüyle paralel bir gelişim çizgisi içinde yorumlar.[18] Buna göre, edebiyat tarihini iki ana döneme ayırır. Bunlar: Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminden Bağdat'ın işgaline (1258) kadar uzanan dönem ile Bağdat'ın düşüşünden Mısır'ın işgaline (1798) kadar olan dönemdir.[19] Her iki ana dönemi de kendi içinde iki alt safhaya ayıran Purgstall, Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminden Bağdat'ın işgaline kadar geçen süreci ilk dönem, Bağdat'ın işgalinden yıkılışına kadar geçen süreci ise ikinci dönem olarak nitelendirir. Bu iki dönemi *gelişmenin zirve dönemi* olarak değerlendirir. Bağdat'ın işgalinden (1258) Mısır'ın fethine kadar geçen süreci üçüncü dönem, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girişinden işgaline (1798) kadar olan süreci ise dördüncü dönem olarak tanımlar. Bu son iki dönemi ise edebî üretimin nitelik bakımından *gerileme ve çözülme dönemi* olarak tanımlar.[20] Söz konusu dönemlendirme açıkça göstermektedir ki Purgstall edebiyat tarihini tarihsel süreçlerin ve siyasal dönüşümlerin belirleyici etkisi altında şekillenen dinamik bir olgu olarak kabul eder.

1.2. Forster F. Arbuthnot (1833-1901): *Arabian History and Literature*

Arbuthnot, Doğu edebiyatına ilgisiyle dikkat çeken İngiliz mütercim ve oryantalisttir. Arap, Fars ve Hint edebiyatlarındaki klasikleşmiş metinlerin İngilizceye tercümesine öncülük eder.[21] Bu bağlamda, 1828 yılında kurulmuş olup zamanla etkinlik ve faaliyeti zayıflayan "Oriental Translation Fund" adlı tercüme fonunun,

14 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1:32; Purgstall'ın iyi derecede Arapça bildiğine dair bilgi için bkz. Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn*, 613.

15 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1:32-35.

16 Joseph H. Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret*, (Wien: Hof-und Staatsdruckerei, 1850), 1:12-13.

17 Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber*, 1:27.

18 Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber*, 1:27.

19 Her ne kadar dönem ismi Hz. Muhammed (s.a.s.) dönemi olarak başlasa da Purgstall bu dönemi Cahiliye döneminden başlayarak ele alır. Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber*, 1:621.

20 Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber*, 1:27.

21 Joseph McCabe, *A Biographical Dictionary of Modern Rationalists*, (London: Watts & Co., 1920), 25.

1890'lı yıllarda yeniden canlandırılmasında önemli bir rol üstlenir.[22] Doğu edebiyatlarının tanıtımı ve neşri alanında önemli bir çabanın temsilcisi kabul edilebilecek Arbuthnot, Arap edebiyatı tarihi üzerine kaleme aldığı *Arabian History and Literature* isimli eseriyle de bu yöndeki katkılarını somutlaştırır.

Arbuthnot, bahsi geçen çalışmasını yeni ve özgün bir araştırmadan ziyade, mevcut bilgilerin derli toplu bir biçimde okuyucuya sunulduğu mütevazı bir derleme olarak sunar.[23] Bu yaklaşım, eserin hedef kitlesine ve yazılış amacına da işaret eder. Arbuthnot'un derleme niteliğindeki eserinin özellikle Doğu ilimlerine yeni yönelen okuyucular ile Arap edebiyatını öğrenme yolunda ilk adımlarını atanlar için istifadeye açık olduğunu belirtmesi de bunu teyit eder.[24] Bu çerçevede değerlendirildiğinde eserin muhteva ve hacim bakımından müellifin belirlediği okuyucu profiline uygunluk arz ettiği görülür. Özellikle sistematik bir yapı yerine özet mahiyetinde bir içerik sunması, bu hedef doğrultusunda bilinçli bir tercih olarak yorumlanabilir. Arbuthnot, beş bölümden oluşan eserinin ikinci bölümünde Arap edebiyatı tarihini nasıl dönemlendirdiğini ortaya koyar.[25] Onun Arap edebiyatı tarihini tıpkı Purgstall gibi tarihî ve siyasi safhaları referans alarak tasnif ettiği görülür. Bu dönemler Hz. Muhammed'den Önceki Dönem, Hz. Muhammed'den Bağdat Halifeliğinin Yıkılışına (1258) kadar olan dönem ve Bağdat'ın Düşüşünden 19. Yüzyıl'ın Sonlarına kadar uzanan dönem olmak üzere üçe ayrılır.[26]

Kur'an vahyini Arap edebiyatının tarihsel seyrinde bir dönüm noktası olarak değerlendiren Arbuthnot, Cahiliye dönemi olarak bilinen Hz. Muhammed'den önceki dönemi eserde sınırlı biçimde ele alır.[27] Cahiliye döneminde sadece öne çıkan isimlere yer verir ve bu dönemi, vahyin indirildiği döneme kıyasla ikincil bir öneme sahip olarak sunar.[28] İkinci dönem olarak belirlenen geniş zaman aralığını ise eserde daha ayrıntılı biçimde işler. Bu bölümde; İslam'ın ilk asırlarından itibaren yetişen şairler, mezhep imamları, muhaddisler, sahâbîler, astronomlar, dil âlimleri, seyyahlar, tarihçiler, tabiat bilgini müellifler, filozoflar ve tabipler gibi birçok alana dair isimlere ve farklı konulara yer verir.[29] Bu bölümün alt başlıklarından hareketle Arbuthnot'un, edebî gelişmeyi, edebî metinlerle sınırlı tutmadığı, farklı bilim ve düşünce alanlarını da edebiyatın parçası olarak gördüğü ortaya çıkar. Bu yaklaşım, onun edebiyatı ansiklopedik bir çerçevede tanımladığını gösterir. Üçüncü dönemde de Arap edebiyatının gerileyişine dair çeşitli tespitler yapar; dönemin önemli isimlerini ve eserlerini genel hatlarıyla tanıtır.[30] Yapısal olarak sistematik bir kurguya sahip olmamakla birlikte *Arabian History and Literature*, yazıldığı dönemin ilmî imkânları çerçevesinde Arap edebiyatının tarihsel gelişimini özet ve rehber niteliğinde sunmayı amaçlayan önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

1.3. Carl Brockelmann (1868-1956): *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*

İslam kültür tarihi üzerine gerçekleştirdiği nitelikli araştırmalarla tanınan Brockelmann, Arapça dilbilgisi, Arap dili ve edebiyatı ile İslam tarihi sahalarında önemli eserler veren Alman oryantalisttir.[31] Brockelmann'ın ilmî mirası içerisinde en dikkate değer çalışması, *Geschichte der arabischen Litteratur* eseridir. Söz konusu eser, Arap edebiyatının tarihsel gelişimini sistemli ve bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyan, alanında temel başvuru kaynaklarından biridir.

Brockelmann'ın edebiyat anlayışı, geleneksel edebî türlerle sınırlı olmayan, yazılı ve sözlü kültüre dair her şeyi içine alan geniş bir perspektife sahiptir. Edebiyatı "insanın dile getirdiği her şey" şeklinde tanımla-

22 Arbuthnot'un fona yönelik çabaları için bkz. Forster F. Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, (London: William Heinemann, 1890), V-VIII.

23 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, V.

24 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, V.

25 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, IX-XIV.

26 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, 25.

27 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, 23-24.

28 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, 23-24 ve 25-30.

29 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, 30-106.

30 Arbuthnot, *Arabian History and Literature*, 106-119.

31 Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn*, 98.

ması da bunu kanıtlar niteliktedir.[32] Dolayısıyla Brockelmann'ın edebiyatı, klasik edebî türlerin ötesine geçen; coğrafya, tıp, tarih ve felsefe gibi farklı disiplinlerle de doğrudan ilişkili olan bir disiplin olarak değerlendirdiği söylenebilir. Brockelmann'ın eserinin ansiklopedik araştırmacı kimliğini pekiştiren ve Arapça bilim üretimini tüm kategorilerde kapsayan esas unsur da söz konusu bütüncül yaklaşımıdır.[33]

Arap edebiyatı tarihini dönemlendirme girişiminde tarihî ve siyasi dönemlendirmeyi referans ekseni olarak benimseyen Brockelmann, edebiyatı tarihsel ve toplumsal bağlamıyla birlikte değerlendiren bir yaklaşım içinde olur.[34] Bu yaklaşım, onun edebiyatın tarihsel ve toplumsal arka planını da göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yaptığını gösterir. Nitekim, eserinin bütününde söz konusu perspektifin izini sürmek mümkündür. Brockelmann, tarihî ve siyasi dönemlendirme çerçevesinde Arap edebiyatı tarihini sistematik olarak iki ana bölüm hâlinde tasnif eder. Birinci bölüm, Başlangıcından Emevîlerin Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatı Dönemi iken ikinci bölüm, Arap İslam Edebiyatı Dönemi olur. Brockelmann bu iki büyük dönemin her birini safhalara ayırarak inceler. Şöyle ki ilk dönemi üç safhaya ayırır. Bunlar: Başlangıcından İslam'ın Doğuşuna, Muhammed (s.a.s.) ve Dönemi ve son olarak Emevîler Döneminden oluşur. İkinci büyük dönemi de beş safhaya ayırır. Bunlar: Edebiyatın Gelişim Dönemi (132/750-391/1000), Edebiyatın Geç Gelişim Dönemi (391/1000-656/1258), Arap Edebiyatı Dönemi (656/1258-922/1517), Arap Edebiyatı Dönemi (922/1517-1850'lere kadar) ve nihayet Modern Arap Edebiyatı Dönemi'dir (1850'lerden günümüze kadar).[35]

Brockelmann'a göre Arap edebiyatı, ilk üç asırdaki yükseliş döneminin ardından, Abbâsî Devleti'nin dağılmasıyla ekonomik ve entelektüel dinamizm açısından bir gerileme evresine girer. Bu çözülmenin ardından üç yüz yıl süren geç gelişim evresinin, Moğol istilalarıyla kesintiye uğrayarak durağan bir hâl aldığını savunan Brockelmann, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa kültürünün giderek artan etkisinin, 20. yüzyılda meydana gelen köklü dönüşümlere kadar Arap edebiyatında kademeli bir etki alanı oluşturduğu kanaatindedir.[36] Bu bağlamda Brockelmann'ın Arap edebiyatı dönemlendirmesi, edebî gelişimin siyasal çalkantılar, kültürel etkileşimler ve medeniyetler arası geçişlerle nasıl şekillendiğini açık biçimde ortaya koyar.[37]

1.4. Clément I. Huart (1854-1926): *Histoire de la littérature arabe*

Huart, seçkin Fransız oryantalistlerdendir. Doğu dilleri ve edebiyatına ilişkin filolojik derinliği ve geniş kültürel perspektifiyle tanınır. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarına dair uzmanlığını, bu edebiyatların karşılıklı etkileşim ve sürekliliklerini ortaya koyan disiplinler arası bir yaklaşımla bütünleştirir.[38] Eserine önsöz yazan Edmund Gosse (öl. 1928) de Huart'ın en ayırt edici özelliğini Arap, Fars, Türk ve Roma edebiyatlarını eş zamanlı ve dengeli biçimde incelemesi olarak ifade eder.[39]

Farklı disiplinlerde eserler kaleme alan Huart, Arap edebiyatı tarihine yönelik *Histoire de la littérature arabe* adlı çalışmasını, mevcut edebiyat tarihi eserlerindeki eksiklikleri gidermek amacıyla hazırlar.[40] Ona göre edebiyat tarihi, birincil kaynaklara dayanan ve tarihsel bağlamdan kopmayan; aynı zamanda edebî nitelikleri öne çıkaran bir anlatıya sahip olmalıdır. Bu yönüyle Brockelmann'dan etkilenmekle birlikte onun üslubunu kuru ve fazla teknik bulur.[41]

Edebiyatın ve edebî metinlerin içinde yetiştiği toplumun sosyal, kültürel ve siyasal bağlamlarıyla ele

32 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1:3; Brockelmann'ın edebiyat ve dönemlendirme anlayışı için bkz. Mesûd Mekîd, "Mi'yâriyyetu't-Ta'rîhi'l-Edebi'l-'Arabî 'inde Carl Brockelmann", *Mecelletu'l-Âdab ve'l-Lugâ* 10/2 (2023), 76-97.

33 Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı", 24-25.

34 İbrahim Muhammed Mansûr, "Menâhicu't-ta'rîh li'l-edebi'l-Arabî fi'l-'asri'l-hadîs (1850-1927)", *el-Mecelletu'l-İlmiyye bi-Külliyeti'l-Âdâb Câmiatu Tantâ* 14 (2001), 474-476.

35 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1:37-38.

36 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1:37.

37 Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı", 26-27.

38 Semavi Eyice, "Huart, Clément Imbault", *DİA*, c. XVIII, (İstanbul: TDV, 1998), 262-264.

39 Clément I. Huart, *Histoire de la littérature arabe,* haz. Edmund Gosse, (New York: D. Appleton and Company, 1903), 5-6.

40 Huart, *Histoire de la littérature arabe,* (Paris: Armand Colin, 1902), V-IX.

41 Huart, *Histoire de la littérature arabe,* V-IX.

alınması gerektiğini savunan Huart, edebiyatın ancak bununla anlaşılabilir hâle geleceği kanaatindedir.[42] Bu yaklaşımı Kremer'in kültürel tarihe verdiği önemi hatırlatır.[43] Huart'ın edebiyat tarihinin toplumla ve diğer disiplinlerle iç içe olduğuna dair yaptığı çıkarımlar bununla sınırlı kalmaz. O, edebiyat tarihinin kapsam alanının geniş olduğunu savunarak seçkin yazarların yanı sıra kadın şairlere ve marjinal figürlere de edebiyat tarihinde yer verilmesi gerektiğini düşünür.[44]

Huart'ın on iki bölümden müteşekkil *Histoire de la littérature Arabe* eseri, Arap edebiyatının tarihsel gelişimini tarihî ve siyasi dönemlendirmeye göre ele alması bakımından dikkat çekicidir. Eserin ilk bölümünün Arap yarımadasının iklimine ve ırk yapısına tahsis edilmesi, edebî üretimin coğrafi ve antropolojik temellerle olan ilişkisine işaret eder. Takip eden bölümlerde İslamiyet öncesi şiir geleneği ile Kur'an'ın ele alınması, sözlü geleneğin önemi ile dil ve içerik bakımından Arap edebiyatının kırılma noktalarına verilen öneme dikkat çeker. Ardından gelen Emevîler ve özellikle beş bölüme ayrılan Abbâsîler bölümü, bu hanedanın edebî kurumsallaşma üzerindeki etkilerini de kapsamlı biçimde yansıtır.[45] Abbâsîler döneminin uzun süreli siyasi istikrarı, tercüme faaliyetleri, saray edebiyatı ve entelektüel çevrelerin oluşumu gibi etkenler, Huart'ın eserinde Abbâsîler'e neden beş bölüm ayırdığını açıklar niteliktedir. Tüm bu bütünsel yapı göz önünde bulundurulduğunda Huart'ın Arap edebiyatını -çeşitli dönemlendirme metotlarından faydalanmakla birlikte- ağırlıklı olarak tarihî ve siyasi dönemlendirme bağlamında yorumladığı anlaşılır.[46]

Edebiyatın tıpkı canlı bir varlık gibi farklı evrelerden geçtiğine inanan Huart, edebiyatın çiçeklenme; ardından olgunluk, sonra bir duraklama veya gerileme süreci, daha sonra "yaşlı gövdeden yeniden filiz verme" olarak nitelendirdiği evreleri olduğuna inanır. Diğer bir anlatımla o edebiyatın, tarih içinde tekrar tekrar yenilenme kapasitesine sahip dinamik bir yapı olduğunu kabul eder.[47] Bu bakış açısı, Huart'ın edebiyat tarihini, kültürel etkileşimler, toplumsal değişimler ve medeniyetler arası ilişkilerle sürekli yeniden şekillenen bir organizma olarak gördüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

1.5. Italo Pizzi (1849-1920): *Letterature Araba*

Pizzi, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında özellikle Fars dili ve edebiyatı sahasındaki çalışmalarıyla modern İtalyan şarkiyatçılığının önde gelen isimlerindendir. Hint-İran filolojisi ve Yeni Fars edebiyatı üzerine çalışmalar yapan Pizzi, Arap edebiyatına da ilgi duyar. Hatta bu alanda *Letterature Araba* başlıklı kaleme aldığı eserle dikkat çeker.[48] Bu eserin, entelektüel sorumluluk bilinciyle hazırlanan bir edebiyat tarihi çalışması olduğu söylenebilir. Eserde edebiyat tarihinin kronolojik yönüne ek olarak kültür aktarımındaki rolüne dair vurgular öne çıkar.[49] Bu ise Pizzi'nin, edebiyatı bir medeniyetin zihinsel sürekliliğini sağlayan yapı taşı olarak gördüğünü gösterir.

Pizzi, mezkûr eseriyle Arap edebiyatının tarihsel derinliğini, çeşitliliğini ve estetik değerini sistemli bir biçimde ortaya koyar. Bunun yanında Batı kamuoyundaki bilgi eksikliğini gidermeyi ve özgün bir dönemlendirme yapmayı amaçlar.[50] Bu nedenle onun savunmacı bir yaklaşım sergilediği görülür. Arapların edebî üretim kapasitelerinin sıklıkla küçümsendiği bir entelektüel ortamda bu çalışmayı Arap edebiyatına yönelik ithamlara bir cevap olarak da konumlandırır.[51] Bu yönüyle Pizzi'nin eseri, Arap edebiyatına yaklaşımı bakımından oryantalist çalışmalardan farklılık arz eder.

42 Huart, *Histoire de la littérature arabe,* V-IX.

43 Alfred Von Kremer, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, (Viyana: Wilhelm Braumüller, 1875), 1:11.

44 Huart, *Histoire de la littérature arabe,* V-IX.

45 Huart, *Histoire de la littérature arabe,* XI-XIV.

46 Huart, *Histoire de la littérature arabe,* XI-XIV.

47 Clement I. Huart, *Histoire de la littérature arabe,* haz. Cemal Sezgin, (Ankara: TİSA Matbaacılık, ts.), 413-415.

48 Carlo A. Nallino, "Italo Pizzi", *Rivista Degli Studi Orientali*, c. IX, (1921), 232–234. http://www.jstor.org/stable/44002037

49 Italo Pizzi, *Letterature Araba*, (Milano: Ulrico Hoepli, 1903), V-XI.

50 Pizzi, *Letterature Araba*, V-VI.

51 Pizzi, *Letterature Araba*, 8-10.

Pizzi edebî metinlerin, müellif biyografilerinin ya da estetik değerlendirmelerin yanı sıra bizzat orijinal örnekler sunularak tanıtılması gerektiğini savunur. O, söz konusu yaklaşımıyla okuyucunun metinle doğrudan temas kurmasını sağlayarak pasif bir konumda olmamasını, aksine etkin olmasını teşvik eder.[52] Bu yönüyle Pizzi'nin yönteminin metin ile okuyucu arasında bir köprü olma misyonu taşıdığı söylenebilir.

Pizzi Arap edebiyatına dair sistemli, antolojik ve pedagojik bir metin sunmayı eserinin başlıca amacı olarak tanımlar.[53] Buradan hareketle hedef kitlesinin iki katmanlı olduğu söylenebilir. Şöyle ki eser, sistemli ve antolojik olmakla Doğu dilleri ve edebiyatlarına ilgi duyan uzmanlara ve araştırmacılara; pedagojik olmakla da genel okuyucu kitlesine hitap eder. Bu yaklaşım onun hitap ettiği kitle itibarıyla kuşatıcı olduğunu gösterir.

Arap edebiyatı tarihine yönelik özgün bir dönemlendirmenin gerekliliğini savunan Pizzi, Arap edebiyatı tarihini, ilk dönemi Gerçek Arap Edebiyatı Dönemi (Başlangıcından-132/750) olarak adlandırarak söz konusu dönemi, Cahiliye, Hz. Muhammed ve Emevî olmak üzere üç safhaya ayırır. Daha sonra ikinci dönemi Müslüman Edebiyatı Dönemi (132/750-1258) şeklinde belirleyerek Altın (132/750-1000) ve Çözülme (1000-1258) olarak iki safhaya ayırır. Son olarak Geç Dönem (1258-1517) ve Yeni Dönem (1517 sonrası) olarak adlandırdığı dönemlerle de toplam dört ana dönem olacak şekilde Arap edebiyatı tarihi dönemlendirmesini noktalar.[54]

Pizzi, Abbâsîlerin hilafete geçmeleriyle Arapların siyasi, sosyal, kültürel ve felsefi anlamda büyük dönüşümler geçirdiklerini, bunun neticesinde de İslamiyet'in siyasi yapı olmaktan çıkıp felsefi ve ilmî bir yapıya büründüğü kanaatindedir. Bu dönüşümün Arap edebiyatına derin etkileri olduğunu düşünerek edebiyat tarihine dair yaptığı dönemlendirmede Abbâsî dönemini bir kırılma noktası olarak konumlandırır. Onun bu yaklaşımında başlangıcından 132/750 yılına kadar olan dönemi bir bütün olarak ele aldığı ve bu dönemi âdeta edebiyatın zirveye ulaşmadan önceki hazırlık safhası olarak değerlendirdiği görülür.[55] Pizzi'ye göre Abbâsîlerin iktidara gelişiyle birlikte Arap edebiyatı dış etkilerle zenginleşir, aynı zamanda kendi kimliğini yeniden tanımlamak durumunda kalır.[56] Onun söz konusu yaklaşımı, edebiyat tarihçiliğine medeniyetin gelişim dinamiklerini merkeze alan özgün bir katkı sunar.

1.6. Reynold A. Nicholson (1868-1945): *A Literary History of the Arabs*

Tasavvuf, felsefe ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarıyla öne çıkan Nicholson, İngiliz oryantalisttir. Fars ve Arap edebiyatlarına duyduğu ilgi, bu alanlarda eserler kaleme almasında etkili olur. Bu bağlamda, Arap edebiyatı tarihine yönelik kaleme aldığı *A Literary History of the Arabs* adlı eseri, alandaki önemli kaynaklardan kabul edilir.[57] Nicholson, eserinde edebiyat tarihi kavramının farklı biçimlerde yorumlanabileceğine, bu nedenle mezkûr kavrama hangi anlamın yüklendiğinin açıklanmasının gerekliliğine dikkat çeker.[58] Ancak Nicholson'un bahsi geçen kanaatine rağmen edebiyat tarihi kavramına dair sınırları net bir tanımıyla karşılaşılmamıştır. Yine de eserindeki ifadelerden yola çıkarak onun edebiyat tarihi kavramına bakış açısını yorumlamak mümkündür. Onun, edebiyat tarihini metinler aracılığıyla bir milletin nasıl düşündüğünü, neye nasıl tepki verdiğini ve hangi tarihî, dinî ve kültürel etkilerle şekillendiğini ortaya koymak olarak tanımladığı söylenebilir.[59] Bu yaklaşımından hareketle Nicholson'un, edebiyat tarihini fikirlerin tarihsel süreç ve gelişimini takip eden bir düşünce tarihi olarak yorumladığı anlaşılır.

Nicholson, on bölümden müteşekkil eserinde başta Brockelmann olmak üzere pek çok Arap edebiyat tarihçisinin takip ettiği tarihî ve siyasi dönemlendirme metodunu esas alır.[60] Arap edebiyatını yedi ana dö-

52 Pizzi, *Letterature Araba*, 5-6.

53 Pizzi, *Letterature Araba*, 5.

54 Pizzi, *Letterature Araba*, 15-19.

55 Pizzi, *Letterature Araba*, 13-16.

56 Pizzi, *Letterature Araba*, 15-16.

57 Süleyman Derin, "Nicholson, Reynold Alleyne", *DİA*, c. XXXIII, (İstanbul: TDV, 2007), 76-77. Reynold Alleyne Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, haz. Onur Özatağ, (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2025), 5.

58 Reynold Alleyne Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1907), IX.

59 Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, IX-X.

60 Reynold Alleyne Nicholson, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 7.

neme ayırır. Bunlar: Himyerîler, İslam Öncesi, Peygamber, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler ve son olarak Modern Dönem şeklindedir.[61]

Bu dönemlendirme şekli, Nicholson'un edebiyat tarihine dair yaklaşımıyla genel bir uyum gösterir. Öte yandan Nicholson'un bu eseri kaleme alırken temel amacı, Arap edebiyatına dair ana kaynaklara dayanan, Batılı araştırmacılar ve Arap dili öğrencileri için erişilebilir bir genel çerçeve sunmaktır.[62] Bu bağlamda eserin, giriş niteliğinde bir başvuru kaynağı olduğu söylenebilir. Nitekim Nicholson'un hedef kitlesine yönelik yaptığı açıklama da bunu destekler niteliktedir. O, eserini Arap dili ve edebiyatına yeni başlayan öğrenciler ile bu alana ilgi duyan Batılı okuyucular için hazırladığını belirtir. Ona göre bu kitle, Arap edebî metinlerinde sıkça karşılaşılan tarihî göndermeler, özel isimler, olaylar ve dinî-hikemî unsurlar karşısında çoğu zaman zorlanır. Bu nedenle eser, zikredilen güçlükleri aşmayı amaçlayan rehber niteliğinde bir yapı olarak kurgulanır.[63]

1.7. Ignác Goldziher (1850-1921): *Az arab irodalom rövid története*

Yahudi asıllı Macar oryantalist Goldziher, Arapça kaynak bilgisi ve tarihî eleştirel metodolojiyi bir arada kullanmasıyla öne çıkar.[64] Goldziher'in Macarca kaleme aldığı Arap edebiyatının kısa tarihini didaktik bir şekilde sunan *Az arab irodalom rövid törtenete* başlıklı eseri aslında bir ders kitabıdır. O zamanlar Budapeşte Üniversitesi'nde profesör olan Goldziher, Bosna ve Hersek'teki Müslüman okullarında okutulmak üzere kısa bir Arap edebiyatı tarihi ders kitabı hazırlar. Goldziher'in eseri, Müslüman eğitimciler tarafından kabul gördüğü için Bosna ve Hersek şehirlerindeki çeşitli öğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulur. 1940'lı yıllarda öğrencisi Joseph De Somogyi, eseri yurt dışında bastırabilmek için Macarcasından İngilizceye çevirir. Sonrasında eserin başka dillere tercüme edilmesine yönelik talepler artar.[65]

Arap edebiyatı için öz mahiyetinde bir ders kitabı olan eser bibliyografik bilgiler içerir.[66] Eserinden hareketle Goldziher'in edebiyata bakış açısının kapsamlı olduğu anlaşılır. Zira eserinin muhtevası, edebiyata geniş bir perspektiften yaklaşan yazarların çalışmalarını andırır. Bu bağlamda onun, edebiyatı sadece estetik bir olgu olarak değerlendirmediği, diğer disiplinleri de edebiyatın kapsam alanına dahil ettiği anlaşılır. Nitekim eserinde Abbâsîler dönemi altında ilahiyat ve fıkıh, dilbilim ve Yunan bilimleri gibi başlıklara yer vermesi bunu teyit eder niteliktedir.[67] Bu disiplinler arası yaklaşım, onun edebiyat tarihini dönemlendirme metodunda da kendini gösterir. Birçok edebiyat tarihçisinin yaptığı gibi tarihî ve siyasi dönemlendirmeye giden Goldziher, Arap edebiyatı tarihini; İslam Öncesi Putperestlik Dönem, Kur'an, Emevîler Dönemi, Abbâsîler Dönemi, Batı İslam Dünyası ve Çöküş Dönemi şeklinde dönemlere tasnif ederek inceler.[68]

Dikkat edilirse Goldziher, 6 başlığa ayırdığı dönemlendirmesine İslam Öncesi Putperestlik Dönem ile başlar. Ancak devamında geleneksel Arap edebiyatı tarihi yazımında sıkça rastlanan Sadrü'l-İslâm ya da İslami dönem gibi isimlendirmelere yer vermez. Bunun yerine doğrudan Kur'an başlığını kullanarak İslam düşüncesinin temel metnine vurgu yapar.[69] Bu çerçevede Goldziher'in Arap edebiyatı tarihinin dönemsel ayrımlarına yüklediği anlam daha açık biçimde anlaşılır.

61 el-Kuryevî, "el-Menhecu'l-istişrâkî fî târîhi'l-edeb", 212.

62 Nicholson, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 11.

63 Nicholson, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 11-12.

64 Mehmet S. Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz" *DİA*, c.XIV, (İstanbul: TDV, 1996), 105-111.

65 Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, haz. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2015), 9-12.

66 Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 9-12.

67 Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 6-7.

68 Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 5-7.

69 Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 9-12.

1.8. Charles Pellat (1914-1992): *Langue et littérature arabes*

Pellat, Fransız bir şarkiyatçıdır. Arap dili ve edebiyatı, coğrafya, Arapların ve Müslümanların tarihi, dinler ve mezhepler tarihi gibi pek çok disipline dair çalışmaları bulunur. O, birçok çalışma alanına sahip olsa da özelde Arap dili ve edebiyatına genelde ise İslam medeniyetine yönelik yaptığı çalışmalarla öne çıkar.[70] Nitekim Arap edebiyatı tarihine yönelik *Langue et littérature arabes* başlıklı önemli bir eseri vardır. Söz konusu eserini Arap dili yazarlarının ürünlerini tanımak isteyen Fransız okuyucularına ve Arap edebiyatı alanındaki öğrencilere yönelik olarak hazırlar.[71]

Arap edebiyatı tarihi için önem arz eden Pellat'ın eseri, Arap diline de tercüme edilir. Söz konusu tercümeye ön söz yazan Tayyib el-'Uşşâk, Pellat'ın edebiyatı şiir ve edebî nesirden ibaret görmediğini; dinî ilimler, felsefe, tarih, seyahat edebiyatı ve coğrafya gibi pek çok başka sanatı da edebiyatın kapsam alanına dahil ettiği kanaatindedir.[72] 'Uşşâk'ın bu tespitinin yerinde olduğu söylenebilir. Zira Pellat'ın eserinin muhtevasına bakıldığında edebî olanın yanı sıra zikri geçen felsefe coğrafya, tarih vb. birçok ilim dalına da yer verdiği görülür.[73]

Pellat'a göre Arap dili ve edebiyatı tarihi, farklı dönemlerde geçirdiği çok katmanlı dönüşümler dikkate alındığında birbirinden ayrışan çok sayıda safha ve alt başlık çerçevesinde ele alınmayı gerektiren karmaşık bir yapı arz eder. Ancak kısa tutmak istediği çalışmasında bunun mümkün olmadığını vurgular.[74] Bu nedenle de Arap edebiyatı tarihi dönemlerini ana hatları ile ortaya koymak ister. Her ne kadar sınırları keskin olan tarihî ve siyasi dönemlendirmeden kaçınsa da siyasi tarih onun için yol gösterici ve belirleyici konumda olur. Nitekim Arap edebiyatı tarihini İslam Öncesi ve Emevîler Dönemi, Abbâsîler Dönemi, Gerileme Dönemi ve Yeniden Doğuş (Modern) Dönemi şeklinde dört ana döneme ayırması da bunu kanıtlar niteliktedir.[75]

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Pellat'ın ortaya koyduğu dönemlendirme Arap edebiyatı tarihinin gelişim çizgisini ana hatlarıyla ortaya koyması bakımından önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki dört ana döneme indirgenmiş bu tasnif, zengin ve karmaşık bir edebî geleneği bütünüyle yansıtmakta sınırlı kalabilmektedir. Yine de Pellat'ın dönemlendirmesi, araştırmacılar için bir başlangıç noktası ve sonraki incelemelere yön veren temel bir kılavuz olarak nitelenebilir.

1.9. Carlo A. Nallino (1872-1938): *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye*

Nallino, İtalyan oryantalist geleneğinin seçkin temsilcilerindendir.[76] Arap edebiyatı üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Nallino, özellikle *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye* adlı eseriyle dikkat çeker. Nallino'nun çalışması, diğer oryantalistlerden farklı olarak Avrupa dillerinde değil, Arapça olarak kaleme alınır. Bu durum, onun Mısır Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapması ve 1910-1911 akademik yılında verdiği derslerin notlarının metinleştirilmesi sonucunda adı geçen eserin ortaya çıkmasıyla açıklanabilir. Nallino'nun vefatı ile yarım kalan eseri, kızı Maria Nallino (öl. 1974) tamamlar. Babasının Arapça ana metin ve İtalyanca açıklamalardan oluşan ders kitabını yayına hazırlarken İtalyanca notların Arapçaya aktarılmasına ve dipnotlara ilmî zenginlik katacak eklemeler yapılmasına gayret gösterir.[77]

Edebiyatın tek ve sabit bir tanıma indirgenemeyeceğini düşünen Nallino, bahse konu olan eserinde Arap

70 Charles Pellat, *Langue et littérature arabes* , haz. Refîk Vennâs, Sâlih el-Hayzum ve Tayyib el-'Aşşâş (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 9-17; 'Adad Bûcum'a, "Menâhicu'l-Müsteşrikîn fi Kırâeti'l-Edebi'l-'Arabî el-Hadîs: Charles Pellat, André Miquel", (Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu Ebi Bekr Belkâyid, 2007), 95-100.

71 Charles Pellat, *Langue et littérature arabes* , 7-8.

72 Pellat, *Langue et littérature arabes* , 5.

73 Pellat, *Langue et littérature arabes* , 293-296.

74 Pellat, *Langue et littérature arabes* , 25-26.

75 Pellat, *Langue et littérature arabes* , 25-26.

76 Mahmut H. Şakiroğlu, "Nallıno, Carlo Alfonso", *DİA*, c. XXXII, (İstanbul: TDV, 2006), 349.

77 Carlo Alfonso Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1970), 13.

edebiyatında tanınan isimlerin edebiyat kavramına yükledikleri anlamlara dair uzun açıklamalar yapar.[78] Bu yaklaşım, Nallino'nun, edebiyatın kavram sınırlılıklarına bakış açısını göstermenin yanında edebiyatın farklı dönemler ve entelektüel bağlamlar içinde birçok tanımına işaret eder.[79] Ayrıca Nallino, aktardığı tanım ve yaptığı değerlendirmelerle Batı ilimlerinin Doğu düşünce dünyasına etkisiyle birlikte edebiyat kavramının anlam ufkunun nasıl genişlediğine, sınırlarının nasıl yeniden belirlendiğine ve kavramsal içeriğinin nasıl dönüştüğüne dair analitik bir çerçeve sunar.

Nallino, edebiyatın kavramsal sınırlarına ilişkin pek çok kaynaktan yararlanmakla birlikte, edebiyatı özel ve genel olarak ikiye ayıran tasnifi esas alır. Bu çerçevede o, her çağda şiir ve düzyazının özünü birleştirerek sanatçıların ilham ve etki ilişkilerini kuşaklar arası bir etkileşim içinde yansıtan üst bir anlatım biçimini, edebiyatın özel tanımı; sanatın sınırlarını aşarak her türden âlim, düşünür ve seçkin yazarın ilmî mirasını, düşünsel yönelimini ve yöntemlerini kuşatan entelektüel bir alanı ise edebiyatın genel tanımı olarak değerlendirir.[80]

Batı edebiyat tarihçiliğinde kullanılan metodolojileri Arap edebiyatı tarihine uyarlayan Nallino, eserini o dönemde yaygın olarak tercih edilen tarihî ve siyasi dönemlendirme metoduna göre kurgular.[81] O, bu metot ışığında Arap edebiyatı tarihini Cahiliye Dönemi, Arap-İslam Dönemi (132/750), İlk Abbâsî Dönemi (450/1058), İkinci Abbâsî Dönemi (450/1058-656/1258), Çöküş Dönemi (656/1258-1220/1805) ve Son Rönesans (1220/1805-Günümüze kadar) olmak üzere altı dönem şeklinde ele alır.[82] Tarihî ve siyasi kırılma noktalarını merkeze alan Nallino, özellikle İslamiyet'in doğuşu, Abbâsîlerin yükselişi ve çöküşü, Moğol istilası gibi dönüştürücü tarihî olayları temel alması bakımından, Arap edebiyatını toplumsal ve siyasi bağlamlar ekseninde değerlendiren bütüncül bir bakış açısı sunar.

Buraya kadar ele alınan oryantalistlerin ağırlıklı olarak takip ettikleri dönemlendirme metodu tarihî ve siyasi dönemlendirmedir. Ancak bu metotta asgari müşterekte buluşsalar da dönemler arasındaki geçişlerin keskinliği, bir dönemin hangi tarihte başlayıp hangi tarihte sona erdiği, dönemlerin sayısı ve bu dönemlere verilen isimler gibi hususlarda oryantalistlerin tek bir yaklaşım sergilemedikleri görülür. Bu çeşitliliğin, oryantalist tarih yazımında kullanılan kaynakların, metodolojilerin ve önceliklerin farklılığı gibi hususlardan kaynaklandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra araştırmacının edebî gelişmelere ve bu gelişmelerin siyasi olaylarla ilintisine yönelik bakış açısının da etkili olduğu ortadadır.

2. Oryantalist Perspektiften Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı: Kültürel Dönemlendirme

Kültürel dönemlendirme metodu, edebiyat tarihini keskin sınırlarla ayrılmış kopuk evreler yerine, süreklilik içinde birbirine eklemlenen aşamalar olarak ele alır. Bu metoda göre edebî metinler, onları üreten kültürel bağlamın doğrudan sonucudur. Dolayısıyla bu dönemlendirme metodunu takip eden edebiyat tarihçisi, metinleri ayrıntılı biçimde tahlil ederek söz konusu kültürel etkileri ve aidiyetleri açığa çıkarmalıdır. Böylece Arap edebiyatını yüzyıllar boyunca kuşatan Fars, Hint, Yunan ve Roma başta olmak üzere pek çok kültür, kendi kültürel zeminiyle değerlendirilir. Edebiyatı kültürün bir yansıması olarak ele alan bu metot, edebiyat ile kültür arasındaki sıkı etkileşimi de görünür kılar.[83] Nitekim bu metodu benimseyen edebiyat tarihçileri de eserlerinde kültürel sürekliliği görünür kılarak edebiyatın tarihsel birikimle nasıl beslendiğini örneklerle ortaya koyar. Bu başlık altında Arap edebiyatına dair eser kaleme alan oryantalistlerden *ağırlıklı olarak kültürel dönemlendirmeyi esas alan* isimler üzerinde durulmuştur.

78 Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 21-55.

79 Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 49.

80 Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 55-57.

81 Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 57.

82 Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 57-60.

83 Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye*, 100-101; Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb*, 159-165; Şimşek ve Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı", 886.

2.1. Alfred V. Kremer (1828-1889): *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*

Avusturyalı şarkiyatçı Kremer'in çeşitli Doğu ülkelerindeki diplomatik görevleri, Doğu dünyasına ilgi duymasında etkili olur. O, diplomatik görevlerinde edindiği tecrübeler neticesinde İslam siyaset toplumu ile Arap-İslam kültürü arasında süreklilik arz eden bir irtibatın olduğu kanaatine ulaşır.[84] İslam dünyasında kültürel oluşumu ve gelişmeleri dikkatle takip eden Kremer, çalışmalarının odak noktasını İslam kültür tarihi olarak belirler. Mezkûr alana dair sunduğu çalışmaların yanında Arap edebiyatı tarihine dair kaleme aldığı *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* eseriyle öne çıkar.[85]

Kremer'in mezkûr eserindeki ifadelerden hareketle edebiyatı salt sanat ya da estetik alanı olarak görmediği; bir uygarlığın kültürel kapasitesini yansıtan bir vasıta olarak değerlendirdiği anlaşılır. Onun edebiyat anlayışının, edebiyat tarihine dair kaleme aldığı eserine yansıdığı söylenebilir. Çünkü edebiyat tarihine kültürel açıdan bir bakış geliştirdiği görülür. Şöyle ki Kremer, edebiyat tarihini bir uygarlığın kültürel düzeyinin ifadesi olarak değerlendirir. Diğer bir ifadeyle edebiyat ve kültür tarihi, onun zihninde estetik bir alan olmanın yanında bir milletin düşünce sistemlerinin ve değerler dünyasının da yansımasıdır. Bu nedenle Kremer, Doğu İslam medeniyetini anlatırken bir yandan felsefi ve bilimsel üretime değinir. Diğer yandan ise hukuki düzenlemeler, toplumsal adalet anlayışı, bürokratik yapı ve kültürel süreklilik gibi konuları ele alır.[86] Bu bakımdan Kremer'in yaklaşımı, edebiyat tarihinin daha çok bir medeniyetin zihin dünyasını, değerlerini ve kültürel sürekliliğini görünür kılan kapsamlı bir gösterge olduğunu ortaya koyar.

Kremer, eserinde kendisinden önceki çalışmalardan daha ayrıntılı ve nesnel bir çalışma ortaya koymak istediğini ifade eder. O, bir zamanlar aydınlanmanın, ilerlemenin ve olağanüstü entelektüel üretkenliğin taşıyıcıları olan Doğu toplumlarına dair yanlış yargılara varıldığını belirtir. Bu yüzden eserini hem söz konusu eksik ve yanlış bilgileri düzeltmek hem de de Doğu medeniyetine dair sağlam bir bakış açısı kazandırmak amacıyla kaleme alır.[87] Bu da Kremer'in eserinin içerik ve yazılış amacı bakımından Doğu medeniyetinin entelektüel ve kültürel mirasını nesnel bir zeminde yeniden konumlandıran ve ona dair bütüncül bir perspektif sunan bir çalışma olduğuna işarettir.

Kremer, eserini hangi plan çerçevesinde kaleme aldığını ve kültür tarihine hangi perspektiften yaklaştığını açıkça ortaya koyar. Ona göre kültür tarihinin misyonu, bir toplumun ahlaki ve düşünsel dokusunu, alışkanlıklarını, maddi ve manevi başarılarını betimlemekten ibaret olamaz. Aksine bu tarih, o toplumun devlet yapısının ortaya çıkış, dönüşüm ve çözülme dinamiklerini de mercek altına almak zorundadır.[88] Eserin yapısını da bu anlayışa uygun olarak şekillendirir.[89]

Kremer, zikredilen görüşleri ışığında devleti bağımsız bir organizma olarak ele alır ve kültür tarihine iki temel görev atfeder: İlki devletin doğuşunu ve gelişim evrelerini izlemek; ikincisi ise bu çerçeve içerisinde faaliyet gösteren toplumsal güçleri, yani milleti oluşturan farklı sınıfların katkılarını araştırmak ve tasvir etmek.[90] Söz konusu ilk görev, eserin birinci cildinde devlet yapısının tanıtımına odaklanılarak yerine getirilir. İkinci görev ise ikinci ciltte; dinî hukuk, ibadet düzeni, aile yapısı ile sivil toplumun maddi ve manevi üretim alanlarındaki faaliyetlerinin ele alınması suretiyle temellendirilir. Her iki cildin muhtevası da bu yaklaşımı destekler niteliktedir.[91]

84 Ahmed Hasan Sâhib el-Mûsevî, "Ru'yetu'l-Müsteşrik Von Kremer li'l-Hadâreti'l-İslâmiyye", *Mecelletu'l-Utrûhâ li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 3/13 (2018), 122-123.

85 Turgut Akpınar, "Kremer, Alfred Von", *DİA*, c. XXVI, (Ankara: TDV, 2002), 289; el-Mûsevî, "Ru'yetu'l-Müsteşrik Von Kremer", 122-123.

86 Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, 1:11.

87 Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, 1:3-10.

88 Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, 1:3-10.

89 Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, 1:11 ve 2: III.

90 Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, 1:3-10.

91 Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, 1:11 ve 2: III.

2.2. Sir Hamilton A. R. Gibb (1895-1971): *Arabic Literature: An Introduction*

Modern şarkiyatçılığın önde gelen temsilcilerinden olan, özellikle İslam tarihi, Arap dili ve edebiyatı alanlarındaki çalışmalarıyla kalıcı izler bırakan Gibb, İngiliz bir oryantalisttir. Gibb'in Arap dili ve edebiyatı sahasındaki *Arabic Literature: An Introduction* adlı eseri, Arap edebiyatının tarihî gelişimini klasik ve modern düzlemde sunan ilk İngilizce çalışmalardandır. Eser, İngilizcenin yanı sıra Urduca, Rusça, Almanca ve İbranice tercümeleriyle daha geniş bir entelektüel çevrede yankı uyandırır.[92]

Gibb, Arapçanın Kur'ân-ı Kerim'in kutsal metni veya *Binbir Gece Masalları* gibi klasik metinlerle sınırlı kalmayan, çok yönlü ve zengin bir edebî mirasa sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlar.[93] Buradan hareketle onun edebiyat kavramına, estetik kaygıların ötesinde edebiyat dışındaki diğer disiplinlerde kaleme alınan eserleri de kapsayan geniş bir anlam yüklediği anlaşılır. Bu bağlamda Arapça kaleme alınmış tüm yazılı ürünleri Arap edebiyatına dahil ettiği söylenebilir.[94]

Arap edebiyatı tarihini, Kahramanlık Çağı (500-622), Yayılma Çağı (622-750), Altın Çağ (750-1055), Gümüş Çağ (1055-1258) ve Memlûkler Çağı (1258-1800) olmak üzere beş döneme ayıran Gibb'in, yaygın olarak benimsenen klasik dönemlendirme anlayışını takip etmediği anlaşılır.[95] Her ne kadar Gibb'in dönemlendirme metodu, tarihî ve siyasi dönemlendirmeyle benzerlik gösterse de söz konusu dönemlendirme metodundan önemli ölçüde ayrılır. Zira klasik literatürde dönemler, genellikle egemen devletin adıyla tanımlanırken Gibb'in kullandığı dönem adları, ağırlıklı olarak kültürel, dilsel ve entelektüel çerçeveyi esas alan kavramsal nitelemelerdir.[96] Buradan hareketle Gibb'in dönemlendirmesi, Fransız oryantalist André Miquel'in (öl. 2022) dönemlendirmesini andırır. Dolayısıyla onun kültürel dönemlendirmeye daha yakın olduğu söylenebilir.

2.3. *Régis Blachère (1900-1973): Histoire de la littérature arabe, des origines à la fin du XVe siècle de J.-C.*

Arap dili, İslam ve Orta Doğu üzerine çalışmalarıyla tanınan Blachère, Fransız oryantalistler arasında öne çıkan bir isimdir.[97] Arap dili ve edebiyatı hakkında *Histoire de la littérature arabe* başlıklı eseri, edebiyat tarihi açısından önemli bir yerde durur. Söz konusu eseri, oryantalist literatürde Arap edebiyatı tarihine dair görülen bilgi ve yöntem karmaşasını gidermek için kaleme alan Blachère, bununla Arap dili ve edebiyatı uzmanlarına karşılaştırmalı bir inceleme alanı sunmayı amaçlar.[98] Bu nedenle eser yalın, indirgemeci ve tespit edilen ihtiyaçları giderme odaklıdır. Bu çerçevede Blachère, önemli bazı Arap edebiyatı tarihçilerinden fikrî olarak ayrılır. Şöyle ki Blachère, kendisi gibi Arap edebiyatı tarihi eseri kaleme alan Brockelmann'ın ansiklopedik nitelik arz eden edebiyat anlayışını karmaşık ve kapsamlı bulur. Buna karşın kendisi edebiyatın en yalın karşılığını benimser.[99] Yalnızca sanatsal gayeyle telif edilen eserleri dikkate alması ve edebiyatı toplumsal ya da siyasi olaylarla ilişkilendirmeye karşı mesafesi de bunu teyit eder niteliktedir.[100]

Diğer bir taraftan Blachère edebiyat tarihi dönemlendirmesinde edebî sahada yeni türler doğuran ve mevcut kalıpları yenileyen fikrî akımları ön planda tutar. Bu nedenle edebiyat tarihini, tarihî ve siyasi olaylara dayanarak dönemlendiren Brockelmann gibi edebiyat tarihçilerinin yaklaşımlarını isabetli bulmaz.[101] Çünkü keskin çizgilerle ayrılan dönemlerin birbirinden bağımsız olamayacağını, dolayısıyla bir anda dönem

92 Jacob M. Landau, "Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen" *DİA*, c.XIV, (İstanbul: TDV, 1996), 66-67.

93 Hamilton A. R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, haz. Onur Özatağ, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 9-15.

94 Gibb, *Arap Edebiyatı*, 9-15.

95 Gibb, *Arap Edebiyatı*, 7.

96 Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 12-14; el-Kuryevî, "el-Menhecu'l istişrâkî fî târîhi'l-edeb" 211-212.

97 Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn*, 127; Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Blachère, Régis", *DİA*, c.VI, (İstanbul: TDV, 1992), 244-245.

98 Regis Blachère *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, haz. İbrahim Keylânî, (Şam: Daru'l-Fikri li't-Tibâa ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, ts.), 1.

99 Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 12.

100 Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb*, 49.

101 Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 13.

özelliklerinin değişemeyeceğini savunur.[102] Şu hâlde denilebilir ki Blachère edebiyatı kültürel esasları merkeze alarak dönemlendirir.[103]

2.4. André Miquel (1929-2022): *La littérature arabe*

Fransız oryantalist geleneğinin önde gelen isimlerinden olan Miquel; Arap dili, İslam Medeniyeti, Arap edebiyatı ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Edebiyat ve kültür tarihine ilişkin yaklaşımı, Arap edebiyatının tarihsel ve kültürel gelişimini dikkate alan disiplinler arası bir perspektife dayanır. Bu çerçevede *La littérature arabe* eserini kaleme alır.[104] Miquel'in söz konusu eseri, bir milletin edebiyat tarihini bütünüyle ele alan geleneksel edebiyat tarihlerine kıyasla hacim bakımından görece sınırlıdır. Bunun nedeni Miquel'in edebiyata bakış açısıdır. Çünkü o da Blachère gibi edebiyatın sınırlarını, bütün ilim dallarını içine alacak ölçüde genişletmenin disiplinin özüne uygun olmadığını savunur. Kendisinin ise edebiyatı; dil, üslup, estetik ifade ve yaratıcılık gibi unsurlar etrafında şekillenen daha dar, fakat kendine özgü bir sanatsal alan olarak kabul ettiği anlaşılır.[105]

Miquel'in Arap edebiyatı tarihine dair en dikkat çekici katkılarından biri, benimsediği dönemlendirme biçimidir. O, edebiyat tarihini edebî üretime etki eden kültürel temeller üzerinden sınıflandırır. Bu yaklaşım, edebiyat tarihi disiplinine sosyokültürel bir boyut kazandırır. Miquel'in; Başlangıç Edebiyatı, Karşılaştırmalar Edebiyatı, Anımsama Edebiyatı ve Nahda Edebiyatı şeklindeki dört döneme ayırdığı Arap edebiyatı tarihi dönemlendirmesi, dönem isimleri bakımından oldukça dikkat çekicidir.[106] Bu dönemlendirme, özellikle Abbâsîler döneminde Arap edebiyatının Fars, Hint ve Yunan kültürlerinden beslenerek kazandığı yeni formları "karşılaşmalar edebiyatı" kavramıyla ifade etmesi bakımından önem arz eder. Miquel'in bu terminolojisi, Arap edebiyatının karşılaştığı medeniyetlerle kurduğu etkileşimler çerçevesinde değerlendirilmesinin önemine işaret eder. Nitekim bu şekilde edebiyat, kültürlerarası iletişim ve aktarım süreçlerini de içeren dinamik bir olgu olarak öne çıkar. Bu yönüyle Miquel'in dönemlendirmesi edebiyatın, sosyokültürel bağlamı içinde incelenmesine önemli bir katkı sağlar.

3. Oryantalist Perspektiften Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı: Yüzyıllara Göre Dönemlendirme

Oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihini dönemlendirirken kullandıkları metotlardan birinin de yüzyıllara göre dönemlendirme metodu olduğu görülür. Rus oryantalist Ignatij J. Krachkovski'nin yaklaşımından hareketle söz konusu metodun, edebî gelişmelerin tarihsel süreçteki seyrini anlaşılır kılmakla beraber farklı dönemlerin toplumsal, kültürel ve ilmî bağlamlarını birbirinden ayırarak karşılaştırmaya imkân tanıdığı anlaşılır. Böylece edebiyat ile coğrafya, bilim ve kültür arasındaki etkileşimler her yüzyılın kendi şartları içerisinde değerlendirilebilir. Aşağıda belirtileceği üzere, Krachkovski bu metoda göre Arap edebiyatı tarihine dair kaleme aldığı *Istoria Arabskoi* eserini, 9. yüzyıldan başlatıp 18. yüzyıla kadar getirir ve her yüzyılı ayrı bir dönem olarak ele alır.

3.1. Ignatij J. Krachkovski (1883-1951) *Istoria Arabskoi Geograpfičeskoi Literatury*

Arap dili ve edebiyatı araştırmalarında modern şarkiyat geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Krachkovski, Rus oryantalisttir. Çalışmaları özellikle modern Arap edebiyatı, Arapların edebî mirası ve Arap şiiri üzerine olan Krachkovski, bu alanlarda ortaya koyduğu incelemelerle uluslararası akademik çevrelerde ilgi uyandırır.[107] Araştırma alanlarına yönelik üretkenliği, çeşitli disiplinlere ilişkin toplamı 485'i bulan çalış-

102 Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 12-13.

103 Blachère'ın edebiyat tarihi dönemlendirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb,* 48.

104 André Miquel, *La littérature arabe,* (Paris: Presses universitaires de France, 1969,1981); Miquel'in eserinin Arapçaya tercümesi için bkz. Refîk b. Vennâs Sâlih el-Hayzum ve Tayyib el-'Aşşâş, *el-Edebu'l-Arabî* (Tunus: eş-Şirketu't-Tûnusiyye li-Funûni'r-Resm, 1980); Bûcum'a, "Menâhicu'l-Müsteşrikîn fi Kırâeti'l-Edebi'l-'Arabî el-Hadîs", 117-119; Îsâ b. Saîd el-Hûkânî, "Menhecu'l-müsteşriki'l-Fransî (Andr Miquel) fi't-ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî", *et-Tevâsulu'l-Edebî* 12/01 (2023), 155-156.

105 Hûkânî, "Menhecu'l-müsteşriki'l-Fransî", 155.

106 Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb,* 49-50.

107 Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn,* 468-471. Anastasiya Uçar, "Kračkovskij Ignatij Julianovič: Hayatı ve "Nad Arabskimi Rukopisiami" Adlı Eserinin İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 12-88.

manın ortaya çıkmasına aracı olur.[108] Krachkovski'nin özellikle Arap edebiyatı tarihi üzerine yaptığı çalışmalar, onun tanınmasını sağlayan önemli katkılardandır. Nitekim Arap coğrafi tarihini incelediği *Istoria Arabskoi Geograpfičeskoi Literatury* eseri, Arap edebiyatı tarihi alanında oldukça önemlidir.[109]

Her ne kadar eserin başlığında coğrafya disiplini ön planda görünse de Krachkovski, eserde coğrafya ile bir şekilde ilişkili edebî türlerin tarihini ortaya koyar. Nitekim eser, Cahiliye döneminden başlayarak eserin telif edildiği döneme kadar Arap edebiyatında coğrafya ile ilişkili metinlerin gelişimini sistematik biçimde ele alır.[110] Elbette Krachkovski, edebî olguların mahiyetini ve gelişim çizgisini açıklarken coğrafi keşiflerin tarihinden ve Arap kültürünün genel gelişimini bağlamında değerlendirmekten geri durmaz.[111]

Krachkovski'ye göre edebiyat, İslam dünyasının tarihini incelemek için temel bir kaynaktır. Bununla birlikte o, edebiyatın; din, dil, sosyoloji ve tabiat bilimleri gibi farklı disiplinler için de önemli bir veri kaynağı olduğunu vurgular. Bu bakış açısı onun araştırmalarına disiplinler arası bir derinlik kazandırır.[112]

Krachkovski'nin Arap edebiyatı tarihini dönemlendirme yaklaşımı, onun metodolojik katkılarının başında gelir. Yüzyıllara göre dönemlendirme metodunu esas alan Krachkovski, miladi 9. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar her yüzyılı ayrı dönem olarak değerlendirir. Eserde tek bir dönemlendirme metodu kullanmayan Krachkovski, yüzyıllara göre dönemlendirme metoduna ek olarak tarihî ve siyasi dönemlendirme ile bölgesel dönemlendirme metodu gibi metotlara da başvurur.[113] Onun bu çok katmanlı yaklaşımı, Arap edebiyatı tarihine daha kapsamlı ve dinamik bir çerçeveden bakılmasını sağlar.

Buraya kadar ele aldığımız oryantalistlerin eserleri ve bunlarda öne çıkan dönemlendirme metotlarına dair genel bir çerçeve çizmek gerekirse aşağıdaki tablo, bu metotların karşılaştırmalı bir özetini sunar. Tablo, çalışmada yer verilen müelliflerin eserlerinde baskın olarak benimsedikleri dönemlendirme metotlarını yansıtır. Bununla birlikte, bazı müelliflerin tek bir dönemlendirme metodu ile yetinmediği, zaman zaman farklı metotlardan da istifade ettiği unutulmamalıdır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde bu çeşitliliğe vurgu yapılmıştır. Burada ise mezkûr farklılıkların ötesinde ele alınan oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihi yazımında tercih ettikleri dönemlendirme metotlarına dair genel bir perspektifin kazandırılması amaçlanmaktadır.[114]

Tablo 1: *Arap Edebiyatı Tarihi Yazımında Öne Çıkan Oryantalistler, Eserleri ve Dönemlendirme Metotları*

Yazar	Eserin Adı	Basıldığı Yer ve Tarih	Takip Ettiği Dönemlendirme Metodu
Joseph H. Purgstall	*Literaturgeschichte der Araber*	Viyana,1850-1856	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Alfred V. Kremer	*Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*	Viyana, 1877	Kültürel Dönemlendirme
Forster F. Arbuthnot	*Arabian History and Literature*	Londra, 1890	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Carl Brockelmann	*Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*	Weimar, 1898, Berlin, 1902	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Clément I. Huart	*Histoire de la littérature arabe*	Paris, 1902	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme

108 Habîb Bûzvâde, "el-Edebu'l-'Arabî fî 'Uyûni'l-Müsteşrikîn er-Rûs: Kırâe fî Kitâbât Krachkovski,", *Dirâsât Istişrâkiyye* 23 (2020), 169-174.

109 Ignatij Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-cografîyyi'l-'Arabî* haz. Selâhaddin Osman Hâşim (Kahire: Lecnetu't- -Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963), 1:1.

110 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-cografîyyi'l-'Arabî*, 1:14.

111 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-cografîyyi'l-'Arabî*, 1:14.

112 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-cografîyyi'l-'Arabî*, 1:17.

113 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-cografîyyi'l-'Arabî*, 1:ه -ح ve 2: د-ذ; Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb,* 45.

114 Arap edebiyatı tarihi yazımında metot problemini ve öne çıkan metotları ele alan çalışma için bkz. Şimşek ve Araz, "Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı", 874-894.

Italo Pizzi	*Letterature Araba*	Milano, 1903	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Reynold A. Nicholson	*A Literary History of the Arabs*	Londra, 1907	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Ignác Goldziher	*Az arab irodalom rövid története*	Macaristan, 1908	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Sir H. Gibb	*Arabic Literature: An Introduction*	Londra,1926	Kültürel Dönemlendirme
Régis Blachère	*Histoire de la littérature arabe*	Paris, 1952	Kültürel Dönemlendirme
Charles Pellat	*Langue et littérature arabes*	Paris, 1952	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Carlo A. Nallino	*Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye*	Mısır,1954	Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme
Ignatij J. Krachkovski	*Istoria Arabskoi Geograficeskoi Literatury*	Moskova, Leningard, 1957	Yüzyıllara Göre Dönemlendirme
André Miquel	*La littérature arabe*	Paris, 1969	Kültürel Dönemlendirme

Tablodan da anlaşılacağı üzere, oryantalistlerin Arap edebiyatına dair eserlerinden öne çıkan çalışmalara odaklanılmıştır. Mezkûr çalışmalardan farklı olarak daha başka çalışmaların da olduğu unutulmamalıdır. Ancak, giriş kısmında da belirtildiği üzere, bunların tamamını tek bir araştırmada ele almak mümkün değildir. Dolayısıyla burada sadece literatürde önem arz eden belli başlı eserlere yer verilmiştir. Ele alınan eserler dışındaki bazı Arap edebiyatı tarihi eserleri ve müelliflerini şu şekilde sıralamak mümkündür:[115] Michael Jan de Goeje (öl. 1909), *Die Arabische Literatur*; Agatangiel Krymski (öl. 1942), *Istoria Arabov i arabski literaturi;* A. Mez, Die *Renaissance des Islams*; Oskar Rescher (öl. 1972), *Abriss der Arabischen Literaturgeschichte*; Abd J. Mohammed (öl. 1979), *Histoire de la littérature arabe*; Gaston Wiet (öl. 1971), *Introduction à la Littérature arabe*; Józef Bielawski (öl. 1997), *Historia literatury arabskiej*; Ilse Lichtenstadter, *Introduction to classical Arabic literature*; Alfred Felix Landon Beeston (öl. 1995), *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*; Paul Starkey, *Modern Arabic Literature.*

Sonuç

19. yüzyılda Batı'da Arap edebiyatı tarihi üzerine yapılan çalışmalar, oryantalistlerin öncülüğünde gelişerek yeni bir akademik alanın inşasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu çalışmalar, Arap edebiyatının tarihsel, kültürel ve estetik değerini sistematik biçimde kavrama yönünde bilinçli bir girişim olarak dikkat çekmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen eserler, oryantalistlerin Arap edebiyatını farklı motivasyonlarla ele aldıklarını göstermektedir. Şöyle ki bazı araştırmacılar salt akademik ilgiyle, bazıları pedagojik hedeflerle, diğer bazıları da mevcut literatürü yetersiz bularak yeni yaklaşımlar geliştirme ihtiyacıyla eserlerini kaleme almışlardır. Böylelikle çeşitli saiklerle başlayan girişimler, zamanla Arap edebiyatı tarihinin bağımsız bir disiplin olarak teşekkülüne katkı sunan kolektif bir yönelim hâline gelmiştir.

Çalışmaya konu olan eserlerin belirli bölümlerine odaklanılarak yapılan çözümlemeler, söz konusu eserlerin; tarihsel sosyolojik, kültürel ve estetik perspektifleri bir araya getiren bütüncül bir yaklaşımla kaleme alındığını ortaya koymuştur. Bu durum, oryantalistlerin Arap toplumlarının edebî birikimini tarihsel bir süreklilik içerisinde anlamlandırma çabası olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca mezkûr çabanın, sonraki dönem

115 Verilen çalışmalar dışında ayrıntılı liste için bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1:32-33. Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-Cahiliye Dönemi-*, 14-18.

araştırmaları için metodolojik bir zemin hazırladığı tespit edilmiştir. Nitekim oryantalistlerin öncülüğünü üstlendiği modern anlamda Arap edebiyatının tarihlendirilmesi, literatürde göz ardı edilemeyecek metodolojik ve ideolojik çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu çeşitlilik, oryantalistlerin bilgi birikimleri, Arapçaya hâkimiyet düzeyleri, dinî ve siyasi bakış açıları yaşadıkları toplumların beklentileri ve hatta çağlarının düşünce atmosferi, çalışmalarının yönelimleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu durum özellikle "çöküş, gerileme ve duraklama" söyleminin yaygınlaşmasını ve bu çeşitliliğin ideolojik yönünün belirginleşmesini sağlamıştır. Sıklıkla tekrarlanan bu söylem, çoğu zaman dönemsel önyargıların, ideolojik kabullerin ve Batı-merkezli bakış açılarının ürünü olmuştur. Bu da Arap edebiyatının gelişim çizgisini, tek boyutlu bir indirgemecilikle sınırlandırarak tarihsel sürekliliğin çok katmanlı yapısının göz ardı edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, mezkûr söylemi tarihsel bağlamıyla birlikte ele almak, oryantalist literatürün eleştirel değerlendirilmesi açısından elzemdir.

Öte yandan, çalışmada incelenen eserlerin dönemlendirme konusundaki çeşitliliği dikkat çekicidir. Söz konusu eserlerde tarihî-siyasi, kültürel ve yüzyıllara göre dönemlendirme metotlarının öne çıktığı tespit edilmiştir. Özellikle tarihî-siyasi dönemlendirmenin 14 oryantalistin 9'u tarafından tercih edildiği belirlenmiştir. Ancak dönemlerin adlandırılması, sınırlarının belirlenmesi ve niteliklerinin tanımlanması hususunda farklı yaklaşımlara rastlanmıştır. Bu çeşitlilik, tek tip bir şemanın ötesinde her bir araştırmacının, Arap edebiyatı tarihine bakış açısını ve metodolojik tercihlerini yansıtan özgün birer katkı olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla disiplinin oluşum süreci çok yönlü ve çoğulcu bir karakter taşımaktadır.

Son tahlilde çalışmada oryantalistlerin ortaya koyduğu literatürün, Batı'daki akademik ilgiyi yönlendirerek Arap edebiyatı tarihçiliğinin temellerini inşa eden bibliyografik bir zemin oluşturduğu anlaşılmıştır. Bu zemin, modern araştırmalar için metodolojik bir referans noktası oluşturmuş, ileride yapılacak çalışmaların eleştirel ve derinlikli sonuçlara ulaşmasını mümkün kılmıştır. Geriye dönük olarak bu literatüre bakıldığında oryantalistlerin eserleri aracılığıyla bir yandan Arap edebiyatı tarihçiliği disipliner bir çerçeve kazanmış; diğer yandan, metodolojik çeşitlilik ve önyargılı söylemlerle eleştirel bir sorgulamanın kapısı aralanmıştır. Bu durum, Arap edebiyatı tarihçiliğinde metodoloji tartışmasını gündeme getirmiştir. Şu durumda, bu çalışmaların günümüz araştırmalarına sunduğu en önemli katkılardan biri, Arap edebiyatını tarihlendirirken tek yönlü indirgemelere düşmeden çok katmanlı, çoğulcu ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmenin gerekliliğini hatırlatmasıdır. Dolayısıyla bu çalışmada oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihine dair ortaya koydukları çabalar, bibliyografik çerçevede değerlendirilmiş; böylece disiplinin tarihsel seyri görünür kılınarak gelecekte yapılacak araştırmalar için yeni imkânlara dair perspektifler sunulmuştur. Söz konusu perspektiflerin, araştırma alanını genişletmesi ve Arap edebiyatı tarihçiliği disiplininde daha derinlikli sonuçlara ulaşmayı mümkün kılması beklenmektedir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Details
Yazar Bilgileri

Cangül Araz[1] (Öğr. Gör.)

1 Mardin Artuklu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça, Mardin, Türkiye

0000-0002-7402-8503 ✉ cangularaz@artuklu.edu.tr

Sultan Şimşek[1] (Doç. Dr.)

1 Bağımsız İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati, İstanbul, Türkiye

0000-0002-8800-2064 ✉ sultan.simsek@istanbul.edu.tr

Kaynakça/References

Akpınar, Turgut. "Kremer, Alfred Von". *DİA*. XXVI: 289. Ankara: TDV, 2002.

Araz, Cangül. "Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı ve Hüseyin el-Vâd'ın Fî Târîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2024.

Araz, İsmail. *Klasik Arap Şiir Eleştirisinde İbn Sellâm el-Cumahî*. Ankara: Fcr Yayın, 2025.

Arbuthnot, Forster F. *Arabian History and Literature*. London: William Heinemann, 1890.

Bardi, Filippo d. *Storia Letterature Arabe*. 2 cilt. Floransa: Felice Le Monnier, 1846.

Bedevî, Abdurrahman. *Mevsûʿatu'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993.

Blachère, Regis. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. haz. İbrahim Keylânî. Dımaşk: Dâru'l-Fikri li't-Tibâ'a ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, ts.

Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. haz. Abdülhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

Bû Hasan, Ahmed. *İntikâlu'n-nazariyyât ve'l-mefâhîm*. Kazablanka: Matbaâtu'n-Necâh el-Cedîde, 1999.

Bûcum'a, 'Adad. "Menâhicu'l-Müsteşrikîn fi Kırâeti'l-Edebi'l-'Arabî el-Hadîs: Charles Pellat, André Miquel". Yüksek Lisans Tezi. Cami'atu Ebi Bekr Belkâyid, 2007-2008.

Bûzvâde, Habîb. "el-Edebu'l-'Arabî fî 'Uyûni'l-Müsteşrikîn er-Rûs: Kırâe fî Kitâbât Krachkovski", *Dirâsât Istişrâkiyye* 23 (2020):169-174.

Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-Cahiliye Dönemi*- 5 cilt. Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2014.

Derin, Süleyman. "Nicholson, Reynold Alleyne". *DİA*. XXXIII: 76-77. İstanbul: TDV, 2007.

Desvergers, M. Noel. *Arabie.* Paris: Firmin Didot Freres, 1847.

Eyice, Semavi. "Huart, Clément Imbault". *DİA*. XVIII: 262-264. İstanbul: TDV, 1998.

Faysal, Şükrî. *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebi'l-Arabî: arz ve nakd ve iktirâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1965.

Fück, Johann. *Die Arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts.* haz. Sa'îd Hasan Buhayrî ve Muhsin ed-Demirdâş. Kahire: Zehrâ u'ş-Şark, 2006.

Gibb, Hamilton. *Arap Edebiyatı*. haz. Onur Özatağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.

Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*, haz. Azmi Yüksel ve Rahmi Er. İstanbul: Vadi Yayınları, 2015.

el-Hâfî, Hâlid. "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde "Edebiyat Tarihi" Kavramın Algılanışının Sınırları ve Dönüşümleri Üzerine". haz. İsmail Araz ve Cangül Araz. *Şarkiyat Mecmuası–Journal of Oriental Studies* 42 (2023): 485-513. https://doi.org/10.26650/jos.1228550

Hatiboğlu, Mehmet S. "Goldziher, Ignaz". *DİA*. XIV: 102-105. İstanbul: TDV, 1996.

Huart, Clément I. *Histoire de la littérature arabe.* haz. Cemal Sezgin. Ankara: TİSA Matbaacılık, 1971.

Huart, Clément I. *Histoire de la littérature arabe,* çev. Edmund Gosse. New York: D. Appleton and Company, 1903.

Huart, Clément I. *Histoire de la littérature arabe.* Paris: Armand Colin, 1902.

el-Hûkânî, Îsâ. "Menhecu'l-müsteşriki'l-Fransî (André Miquel) fi't-ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî". *et-Tevâsulu'l-Edebî* 12/01 (2023): 155-156.

el-Hûkânî, Îsâ. *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî dirâse nakdiyye fî felsefeti'l-edeb ve târîhih.* Beyrut: Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2023.

Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2025.

Kračhkovski, Ignatij. *Târîhu'l-edebi'l-cogrâfiyyi'l-'Arabî*. haz. Selâhaddin Osman Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Lecnetu't--Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963.

Kremer, Alfred V. *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*. Viyana: Wilhelm Braumüller, 1875.

el-Kuryevî, İdrîs. "el-Menhecu'l istişrâkî fî târîhi'l-edebî ve'n-nakd". *'Alâmât fî'n-nakd* 14/55 (2005):194-195.

Landau, Jacob M. "Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen". *DİA*. XIV: 66-67. İstanbul: TDV, 1996.

Mansûr, İbrahim Muhammed. "Menâhicu't-ta'rîh li'l-edebi'l-Arabî fi'l-'asri'l-hadîs (1850-1927)". *el-Mecelletu'l-İlmiyye bi-Külliyeti'l-Âdâb Câmiatu Tantâ* 14 (2001): 467-491.

McCabe, Joseph. *A Biographical Dictionary of Modern Rationalists.* London: Watts & Co., 1920.

Mekîd, Mesûd. "Mi'yâriyyetu't-Ta'rîhi'l-Edebi'l-'Arabî 'inde Carl Brockelmann". *Mecelletu'l-Âdab ve'l-Lugâ*, 10/2 (2023):76-97.

Miquel, André. *La littérature arabe.* haz. Vennâs Refîk, Sâlih el-Hayzum ve Tayyib el-'Aşşâş. Tunus: eş-Şirketu't-Tûnusiyye li-Funûni'r-Resm, 1980.

Miquel, André. *La littérature arabe.* Paris: Presses universitaires de France, 1969,1981.

el-Mûsevî, Ahmed Hasan Sâhib "Ru'yetu'l-Müsteşrik Von Kremer li'l-Hadâreti'l-İslâmiyye". *Mecelletu'l-Utrûhâ li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 3/13 (2018).

Nallino, Carlo A. "Italo Pızzı", *Rivista Degli Studi Orientali*, 1/2 (1921), IX: 232–234. http://www.jstor.org/stable/44002037

Nallino, Carlo A. *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1970.

en-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs el-İslâmî, 1430/2009, 1:9 vd.

Nicholson, Reynold A. *A Literary History of the Arabs,* haz. Onur Özatağ Ankara: Doğubatı Yayınları, 2025.

Nicholson, Reynold A. *A Literary History of the Arabs.* New York: Charles Scribner's Sons, 1907.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Blachère, Régis". *DİA*. VI: 244-245. İstanbul: TDV, 1992.

Pellat, Charles. *Langue et littérature arabes,* haz. Refîk Vennâs, Sâlih el-Hayzum ve Tayyib el-'Aşşâş. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997.

Pizzi, Italo. *Letterature Araba*. Milano: Ulrıco Hoeplı, 1903.

Purgstall, Joseph H. *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret.* 7 Cilt. Wien: Hof-und Staatsdruckerei, 1850.

Saadi, Masar. "Orientalists and Theır Role in Arabic Literature" *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education.* 12/1 (2021): 666-675.

Sedillot, L.A. *Histoire Des Arabes.* Paris: Hachette, 1854.

Şakiroğlu, Mahmut H. "Nallıno, Carlo Alfonso". *DİA*. XXXII: 349. İstanbul: TDV, 2006.

Şimşek, Sultan- Araz, İsmail. "Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Kuramsal ve Metodolojik Temelleri". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024): 870-894. https://doi.org/10.14395/hid.1517259.

Şimşek, Sultan. "Arap Edebiyatı Tarihi Kaynaklarında Memlükler Döneminin Görünürlüğü: Özgünlük ve Yok Sayılmak Arasında". *İslami İlimler Dergisi* 40 (2025): 267-285. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1614069.

Uçar, Anastasiya. "Krackovskij Ignatij Julianovic: Hayatı ve "Nad Arabskimi Rukopisiami" Adlı Eserinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2015.

Ziygâmî, Hâlid. "el-İstişrâk ve menhecu'l-kırâe li't-turâsi'l-edebî, el-halfiyyatu'l-felsefiyye ve'n-nazariyye: Tarîhu'l-edebi'l-'Arabî nemûzecen", *el-Akademiyye li'd-dirâsâti'l-İctima'iyye ve'l-İnsâniyye*, 13/1 (2021): 271-283.

Zîygamî, Hâlid. "Menâhicu't-târîhi'l-edebî ve halfiyyâtuha'n-nazariyye". Doktora Tezi. Mohamed Lamine Debaghine Üniversitesi, 2015.